
AKCE ALBRECHT DER ERSTE. UDÁLOSTI 1. ZÁŘÍ 1939 SE ZVLÁŠTNÍM ZAMĚŘENÍM NA BRNO A JIŽNÍ MORAVU

Miroslava Menšíková – František Vašek

K současným úkolům historiků, kteří se zabývají druhou světovou válkou a bojem antifašistických sil proti nacismu, patří snaha vyplnit bílá místa, která nebyla dosud vůbec zpracována, nebo byla v minulých desetiletích podávána zkresleně či zjednodušeně. Patří sem mimo jiné i události po 15. březnu 1939, počátky odboje a odporu české společnosti proti násilnému obsazení zbytku Československé republiky. Pro město Brno to platí zvláště. V historických pracích nebyly dosud zpracovány, až na některé dílčí studie, události, které po okupaci země poznamenaly život města. Jde např. o zpracování toho, co předcházelo obsazení republiky počátkem března 1939 v Brně a okolí, zejména provokace německé menšiny a její podíl na 15. březnu a dnech následujících. Chybí vysvětlení, zda vůbec v Brně probíhala akce Gitter, kdy došlo v celé zemi k masovému zatýkání zejména členů KSČ. Není uceleně prozkoumáno, jak okupanti vytvářeli represivní policejně-zpravodajský aparát, který se stal postupně řídicím centrem perzekuce odpůrců nacismu nejen v Brně, ale na celé Moravě. Neexistuje systematické zpracování počátků odboje, projevů odporu českých lidí v Brně v průběhu roku 1939 a další otázky.

Autoři, aby pomohli vyplnit mezery ve zpracování událostí roku 1939, si vybrali akci nacistů, která nejen v Brně, ale i v ostatních částech Moravy nebyla dosud komplexně zpracována: masové zatýkání v první den druhé světové války, 1. září 1939, v rámci tzv. akce Albrecht der Erste. Velká a promyšleně připravená akce měla zajistit nacistům klidné zázemí v době, kdy jejich vojska napadla Polsko a rozpoutala světovou válku. Jistě se v této práci nepodařilo objasnit všechno, co událostem předcházelo, a hlavně podchytit bezezbytku všechny zatčené v Brně a na jižní Moravě. (Pojmem jižní Morava autoři ztotožňují Jihomoravský kraj podle správního rozdělení z roku 1960.) Vyplývá to z nedostatku pramenů zejména oficiálních protektorátních úřadů, které jsou nedostatečné a musely být doplněny výzkumem, který autoři provedli v archivních fondech, denním tisku, literatuře a fondech vzpomínek v muzejních sbírkách. Autoři se domnívají, že jejich práce dostatečně postihuje průběh celé akce, že podchytili většinu dostupných pramenů k vylíčení průběhu akce Albrecht der Erste v Brně a na jižní Moravě.¹

Příprava akce Albrecht der Erste

Základním strategickým plánem německých fašistů bylo získání nových životních prostorů, pomocí expanze rozšířit území Německa, dosáhnout nadvlády nad evropským kontinentem a znovudobýt ztracené kolonie. „Státní hranice byly vytvořeny lidmi a lidmi budou zničeny“ napsal Adolf Hitler již v knize „Mein Kampf“.² Při uskutečňování prastarého hesla „Drang nach Osten“ byly hlavním směrem dobovyvačných cílů státy východní Evropy. Toto úsilí nacistický vůdce nikterak neskrýval. „Tím my, národní socialisté, děláme vědomě škrť nad zahraničním směrem naší předválečné doby. Pokračujeme tam, kde se skončilo před 600 roky. Zastavujeme věčný pochod Germánů na jih a západ Evropy a upíráme pohled na země na východě.“³ Když se 30. ledna 1933 Hitler dostal v Německu k moci, stalo se nebezpečí ohrožení míru a tehdejšího uspořádání Evropy založené na závěrech z Versailles z června 1919 zcela konkrétní a aktuální.

Likvidace politických protivníků, monopol nacistické strany, potlačení občanských práv a svobod po provokačním požáru říšského sněmu, kdy prezident Hindenburg na návrh vlády 28. února 1933 pozastavil platnost základních článků ústavy, položily základ pro další upevnění nového režimu a jeho agresivní vnitřní i zahraniční politiky. Na základě tohoto nařízení k ochraně národa a státu docházelo k masovému věznění politických odpůrců nacismu v koncentračních táborech, zřizovaných zpočátku SA, později státem. Branná povinnost, výstavba armády, letectva, intenzivní zbrojení, obsazení demilitarizovaného pásma v Porýní v březnu 1936, pregnantně dokazovaly světu, že Hitler krok za krokem naplňuje, co napsal již ve své zmíněné knize. Dobyvačné plány konkretizoval na poradě 5. listopadu 1937, kdy za přítomnosti ministrů války a zahraničních věcí, hlavních velitelů pozemní armády, letectva a námořnictva, provedl analýzu zahraničně politické situace a ve třech variantách rozvedl své plány na útok proti Rakousku a především proti Československu.⁴ Porada, jejíž průběh zaznamenal plukovník Friedrich Hossbach, Hitlerův adjutant, se stala přes určité výhrady některých přítomných velitelů, kteří se domnívali, že Německo není ještě dostatečně připraveno na vedení války na dvou frontách, základnou pro další postup v přípravě agrese.

V rámci přípravy na dobyvačnou válku se nepřipravovala jen německá armáda, ale byla provedena také opatření k zabezpečení „vnitřní fronty“ před projevy nespokojenosti a odporu těch, kteří nesouhlasili s výbojnou politikou, kteří byli demokratického smýšlení a kteří byli přesvědčenými odpůrci dobrodružné nacistické politiky. K tomuto účelu měla sloužit SS, elitní „černá garda“, nejfanatičtější a nejvěrnější složka nacionálně socialistické strany. Od roku 1929, kdy se do čela této původně k ochraně A. Hitlera určené ochrany dostal Hein-

rich Himmler, rostl její význam. Rozšiřovala se výrazně její početní báze, zvyšoval se její vliv zejména na zpravodajskou a policejní službu, ale i na veřejný a hospodářský život země.

V lednu 1937 Himmler přednesl na důvěrné poradě pro důstojníky armády referát k výstavbě a úkolům SS, zejména tzv. Verfügungstruppen, jednotek SS, ze kterých později vznikly vojenské SS (Waffen SS), o poslání koncentračních táborů a je střežících zvláštních útvarů SS (Totenkopfverbände), o postavení bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst – SD) jako stranické zpravodajské služby a k dalším aktuálním i perspektivním úkolům SS. Vrchní velitel SS Himmler hovořil v této souvislosti rovněž o úkolech SS v případě vzniku války. Zcela otevřeně uvedl, že dojde-li k válce, bude do koncentračních táborů dopraven „větší počet nejistých kantonistů“. Strážní jednotky pro tyto tábory budou zvýšeny z nynějších 3 500 na 25 000 mužů a budou organizovány ve 30 zvláštních praporech. Podle Himmlera budou SS zajišťovat celou vnitřní bezpečnost, čímž nahradí v době války regulérní policii, která má mít jiné úkoly. Z celkového počtu 90 000 příslušníků policie jich bude 15 až 20 000 muset posílit armádu. Vnitřní nepokoje a akce teroristů musí udusit svazy umrlčích lebek. Proti sabotérům a teroristům nelze vystačit se starými záložníky. Cílem je přeměna policie v jednotky, které budou rovnocenné vojenským formacím. Himmler počítal i se skutečností, že válka bude tak nepopulární, že v Německu může dojít i k povstání. Aby SS mohla plnit úkoly v případě povstání, byly k tomuto úkolu původně určeny tři pluky: Leibstandarte Adolf Hitler, Germania a Deutschland. Tyto útvary SS, jejichž počet v následujících letech výrazně vzrostl, měly zajistit v případě války vnitřní bezpečnost, klid a pořádek uvnitř Německa.⁵

Prvním suverénním státem, který se stal obětí německé agrese, bylo Rakousko. Za pomoci místních nacistů vešel ve skutečnost plán „Otto“ a ve dnech 11. a 12. března 1938 došlo k okupaci celé země. Již v prvních dnech po vpádu přistoupilo gestapo k rozsáhlému zatýkání protivníků nacistů a jejich odvážení do koncentračního tábora Dachau. Postupně bylo zbaveno svobody jen v průběhu měsíce března 1938 na 75 000 rakouských vlastenců.⁶ Z dosud svobodné republiky se stala tzv. Ostmark, provincie fašistického Německa.

Po Rakousku přišlo na řadu Československo. Na agresi proti této demokratické zemi se fašistické Německo připravovalo dlouho. Hitler spatřoval v republice, hospodářsky silně rozvinuté a strategicky velmi exponované, základnu pro další výboje do východní Evropy. Již v roce 1935 zpracovalo vedení německé armády první studii na přepadení Československa pod označením „Schulung“. Dne 24. června 1937 byly vydány směrnice pro jednotnou přípravu války, ve kterých se již objevuje propracovanější varianta útoku proti sousední zemi pod krycím označením „Fall Grün“, plán, který se postupně upřesňoval a doplňo-

val. 30. května 1938 Hitler jako vrchní velitel armády k tomuto plánu prohlásil, že je jeho nezměnitelným rozhodnutím zničit Československo v dohledné době. K provedení útoku dal nacistický vůdce příkaz 27. září 1938. Mnichovským diktátem ze 30. září 1938 však k válce nedošlo, protože Československo bylo přinuceno svými spojenci Francií a Anglií, aby bez boje vydalo svá pohraniční území, svá opevnění, aby se vydalo na milost a nemilost dobyvačnému Hitlerovi.

V rámci příprav útoku na Československo prováděli nacisté opatření nejen po linii vojenské, ale velmi intenzívně se exponovaly zpravodajské služby, vojenská Abwehr, bezpečnostní služba SD a gestapo. Zejména od příchodu pozdějšího admirála Wilhelma Canarise do funkce 1. ledna 1935 se velmi zintenzivnila špionážní činnost proti Československu a od roku 1936 i příprava na diverzní, sabotážní a psychologickou válku proti sousední zemi. Vedle přímé výzvědné práce organizovalo II. oddělení Abwehru s aktivní pomocí německých obyvatel v československém pohraničí diverzní skupiny. Skupiny označené písmenem S měly v týlu československé armády provádět diverzní akce, zejména ničit mosty, komunikace, narušovat nástup armády do opevnění atd. Skupiny označené písmenem K měly v případě ústupu čsl. armády od hranic zabránit zničení mostů a jiných důležitých objektů, aby nedošlo ke ztížení postupu německé armády. Tyto skupiny fanatických nacistů byly v době vrcholící krize v září 1938 připraveny k plnění svých úkolů. Mnoho záložníků československé armády německé národnosti, kteří měli nastoupit po vyhlášení mobilizace ke svým útvarům, neuposlechlo povolávacích rozkazů, ukrývali se jako tzv. zelené kádry v lesích a na jiných místech a vyčkávali vydání hesel k destruktivní činnosti v zázemí naší armády.⁷

Velikou pozornost věnovali nacisté v souvislosti s realizací napadení Československa nasazení zvláštních jednotek bezpečnostní policie (gestapa a kriminální policie) a SD proti této zemi. Dne 29. června 1938 vydal šéf bezpečnostní policie a SD, SS Gruppenführer a generál policie Reinhard Heydrich, rozkaz zvaný „Einsatz des SD im Falle CSR“, plán k nasazení těchto sil v návaznosti na plán Grün. Podle plánu měla bezpečnostní policie a SD postupovat ihned za postupujícími jednotkami armády a plnit státně policejní úkoly, především pacifikovat získaná československá území, čistit je od protivníka, zatýkat atd. Celá republika byla rozdělena na tzv. departamenty, přesně určená území, na kterých měla plnit úkoly komanda bezpečnostní policie a SD. Pro jižní Moravu byly určeny skupiny z Vídně a Lince, pro Moravu severní pak z Breslau a Oppeln.

Ke splnění úkolů na území Československa, zejména pro internaci nepřátel, budovala bezpečnostní služba (SD) od června 1938 zvláštní kartotéku, zvanou M. V ní byli podchycováni nepřátelé Německa z řad československých občanů, emigranti žijící na území republiky, členové politických stran a spolků, které

byly pokládány za nepřátelské. Seznamy obsažené v kartotéce byly sestavovány a doplňovány za pomoci sudetských spolupracovníků. Agenti SD a gestapa předávali do Německa údaje, které byly zaznamenávány do kartotéky M. Také vojenská zpravodajská služba, Abwehr, měla své kartotéky. Označovaly se jako tzv. červené, na rozdíl od SD a gestapa, kde se nazývaly černé. Podle dohody mezi vedením Abwehru, bezpečnostní policie a SD z 1. července 1937 měl Abwehr zajišťovat za hranicemi materiály vojenského charakteru, gestapo a SD pak charakteru politického. Přitom měla existovat výměna získaných informací podle jejich obsahového zaměření. V této souvislosti není bez zajímavosti, jak se potřebné informace německá zpravodajská služba snažila získávat na první pohled nevinnými metodami. Např. policejní ředitelství v Brně začátkem prosince 1936 sdělovalo opakovaně magistrátu města Brna, že „v poslední době bylo opět zjištěno, že správa vzorkových veletrhů v Liberci žádá, aby jí byly posílány k obchodním účelům voličské seznamy za rok 1935. Policejní ředitelství upozorňuje, aby této žádosti nebylo vyhověno z důvodů státně bezpečnostních.“⁸ Tehdy totiž již bylo známo, že německá zpravodajská služba se snaží využívat pro plnění svých úkolů nejrůznější způsoby. Kupříkladu z důvodů tzv. vědeckého zkoumání shromažďovala poznatky z oblasti geologie, kartografie aj. Pro sestavení přehledu zajímavých osob z ČSR se vedle agenturních metod využívaly i zdánlivě obyčejné materiály, voličské seznamy, různé ročenky, tiskoviny, mapy aj.

Pro případ války s Československem prováděli nacisté přípravu opatření k zabezpečení klidu v zázemí, k včasnému zabránění vystoupení nejrůznějších protivníků války, proti sabotážím, protiválečné propagandě a jiným formám odporu. Ještě před mobilizací branných sil měli být preventivně zatčeni a internováni všichni potencionální protivníci a tak jim mělo být zabráněno, aby při zahájení bojových operací a v jejich průběhu narušovali pořádek v týlu bojující armády. Hlavním garantem opatření byly SS, gestapo a SD. Přípravy na činnost uvnitř Německa se uskutečňovaly v souladu s celkovými přípravami na válku. Gestapo pečlivě sledovalo politický, veřejný a hospodářský život v zemi, ve spolupráci s SD, pomocí rozsáhlých sítí důvěrníků a s využitím organizací NSDAP, i soukromý život občanů státu. Podařilo se tak postihnout veškerý život společnosti, bedlivě sledovat sebemenší odklon od oficiální politické linie státu a vše zaznamenávat. Pro účely zatčení a internování v úvahu přicházejících protivníků byla založena speciální kartotéka. Byla členěna podle stupně nebezpečnosti protivníka s uvedením opatření, která byla adekvátní této nebezpečnosti. Než se dala celá válečná mašinérie do pohybu, byl připraven celý systém opatření, který měl zajistit, aby nebyly narušovány mobilizace armády, nástup k válečným operacím, přechod z mírové ekonomiky na válečnou, provedení nepopulárních opatření v zásobování obyvatelstva potravinami a jiným

zbožím. Zejména se mělo nepřátelům nacismu zabránit vyvolat nepokoje, stávky, provádět sabotáže nebo dokonce vystoupit formou povstání proti válce.

Tak byla založena zvláštní kartotéka zvaná „Kartei für Staatsfeinde“, ve zkratce kartotéka A, která byla vedena podle těchto zásad:

A 1 – tato první část kartotéky podchycovala nepřátele režimu zvláštního významu a vysokého stupně nebezpečnosti. Osoby zde uvedené měly být zatčeny již v době, kdy se měla provádět maskovaná předběžná opatření pro všeobecnou mobilizaci, tedy ještě před jejím vyhlášením a provedením. Přitom se mělo s velkou pečlivostí dbát, aby prováděná zatýkání nevedla k odhalení utajených příprav k provedení mobilizace. Proto neměli být v rámci této akce zatčeni lidé, jejichž zatčení by mohlo upozornit na přípravu mobilizace, např. zahraniční novináři. Tato skupina měla být proto co nejvíce omezena právě v zájmu utajení mobilizace. Spadali sem především ti, kteří byli kvalifikováni jako velezrádci, zemězrádci, podezřelí z provádění sabotáží, funkcionáři a spolupracovníci B8 a AM aparátu.⁹ V pokynech pro zařazení do této kategorie nesměla být důvodem k zatčení činnost v minulosti, ale současná a budoucí nebezpečnost pro zájmy Německa.

A 2 – do této skupiny kartotéky se měly zařazovat osoby, které měly být zatčeny současně s uveřejněním nařízení o vyhlášení mobilizace. I zde se mělo postupovat s největším omezením, ale jen proto, že v době vyhlášení mobilizace bude policie velmi vytížena.

A 3 – ve skupině měly být zařazeny osoby, které bezprostředně neohrožují bezpečnost říše v době mobilizace, ale které by mohly v době vnitřního politického nebezpečí být považovány za politicky nebezpečné.¹⁰

Centrála gestapa v Berlíně zadala velmi podrobné směrnice k vedení kartotéky A. Každá karta musela být barevně vyznačena podle zařazení dle části A 1, 2 nebo 3 a podle druhu nepřátel (komunisté, opozice atd.).¹¹ Podrobně vedené kartotéky byly zavedeny u všech řídicích a jim podřízených služben gestapa. Umožňovaly operativní podklad, aby kdykoliv po vydání hesla k zatýkání mohla být podle nich realizována internace uvedených osob.

Dne 28. září 1938 šéf bezpečnostní policie a SD Reinhard Heydrich zaslal na všechny úřadovny gestapa v celém Německu výnos, kterým určil, aby všechny osoby, které budou zatčeny v akci A, byly umístěny v policejních a soudních věznicích a později, jakmile to bude možné, byly převezeny do koncentračních táborů Buchenwald, Sachsenhausen nebo do východního Pruska do zde zřízeného tábora.

Diktát v Mnichově ale situaci změnil. Nacistické Německo získalo vše, co požadovalo, bez výstřelu. Anglie a Francie se podrobily hrozbám Hitlera a při-

nutily k boji připravené Československo k předání pohraničí diktátorovi. Dne 1. října 1938 překročila fašistická vojska historickou státní hranici s Československem a počala postupně obsazovat jednotlivá pohraniční pásma.¹² Nebylo zapotřebí vyhlašovat akci A, protože se nemusela vykonat opatření, která by vyžadovala rozsáhlé policejní akce uvnitř Německa.

Spolu s německou armádou vstoupily do pohraničí skupiny bezpečnostní policie a SD, aby plnily úkoly určené Heydrichem. Podle předem připravených kartoték byly zpracovány tzv. pátrací knihy, dle kterých se prováděla zatýkání. Podle „červených“ pátracích knih tajná polní policie, výkonná složka Abwehru, zahájila zatýkání osob, které podezírala ze spolupráce s československou zpravodajskou službou. Často spolupracovala i s gestapem. Samotné gestapo začalo uskutečňovat zatýkání podle seznamu „černých“ pátracích knih, které obsahovaly daleko širší seznamy osob určených k zatčení, než měl k dispozici Abwehr.¹³ Na Moravě prováděla zatýkání tzv. Einsatzgruppe II pod vedením SS Standartenführera dr. Waltera Stahleckera¹⁴, která se členila na tzv. Einsatzkommanda. Počty zatčených v obsazeném pohraničí nejsou přesně zjištěny. Za nadnesený lze považovat např. odhad 20 000 osob.¹⁵ Nepochybně šlo o stovky německých antifašistů, kteří byli pozatýkáni a většinou na kratší dobu dáni na „převychování“ do tábora v Dachau.

Obsazení československého pohraničí nepředstavovalo konečný cíl Hitlera. Brzy po okupaci tzv. sudetského území dal pokyn generálplukovníkovi W. Keitelovi, veliteli branné moci, aby připravil okupaci zbytku Československa jako „pacifikační akci“, bez mobilizace. Ve středu 15. března 1939 došlo k okupaci zbytku republiky.

Mezi první stěžejní úkoly Abwehru a gestapa patřilo okamžité zajištění archivů, především československé ofenzivní a defenzivní zpravodajské služby, československé policie a dalších úřadů. Na sborové velitelství III v Brně se dostavil podplukovník Robert Tarbuk z vídeňské pobočky Abwehru¹⁶, aby převzal písemnosti zpravodajského oddělení. Našel však prázdné trezory, protože jejich obsah byl v noci zničen. Kriminální komisař Ewald Taudt s komisařem dr. Otto Kitlem z komanda gestapa, které dorazilo v poledne 15. března 1939 do Brna, ihned navštívili policejní ředitelství. Čekalo je však zklamání. Spisy státně bezpečnostního oddělení, které se týkaly kontrarozvědné práce proti nacistickému Německu a sudetoněmecké straně, byly zničeny. Ostatní materiály, zejména kartotéky, byly odvezeny. Pomocí pohrůzek, zejména vůči policejnímu radovi dr. Josefu Babákovi, se až později podařilo najít kartotéky ukryté v jedné stodole v Tišnově.¹⁷ Gestapo ale pátralo po spisovém materiálu ještě i později. Dne 22. srpna 1939 se dostavili na zemské četnické velitelství v Brně major německého četnictva Georg Attenberger s vládním radou Ludwigem Mahnkem

z pobočky úřadu říšského protektora v Brně a zjišťovali, kde se nacházejí mobilizační spisy velitelství. I oni museli konstatovat, že spisy byly v noci na 15. března 1939 zničeny.¹⁸

Po obsazení zbytku republiky v březnu 1939 začali okupanti organizovat rozsáhlou akci nazvanou Gitter, v rámci které za pomoci protektorátní policie a četnictva zatýkali příslušníky komunistické strany, marxisticky orientované německé emigranty ze Sudet, židovské uprchlíky, teroristy a anarchisty. Z podnětu okupačních úřadů byla akce provedena příkazem, který připravilo policejní ředitelství v Praze. Příkaz byl zaslán přes zemský úřad na všechny okresní úřady v Čechách a na Moravě. Cílem bylo preventivně zabránit vystoupení proti okupaci, znemožnit vyvolání nepokojů či protestů a psychologicky vyvolat atmosféru strachu. U emigrantů akce směřovala k tomu, aby jim zabránila v útěku do bezpečí za hranice. Akce probíhala od 16. března 1939 a v některých oblastech se protáhla až do května. V Čechách bylo zatčeno 4 376 osob, mezi nimi 747 německých emigrantů, na Moravě se počet zatčených odhaduje na 1 500 až 2 000 osob.¹⁹ Většinu zatčených propustili po několika týdnech. Ale ty, kteří byli zatčeni na základě předem připravených seznamů (tzv. Soderfahnungsliste), transportovali do koncentračního tábora Buchenwald. Každého zatčeného vyslechl gestapo. Výslech se prováděl dotazníkovou metodou. Otázky se soustřeďovaly zejména na členství v KSČ, Svazu přátel SSSR, Svazu přátel lužického Srbska, členství v zastupitelských orgánech měst a obcí, zastoupení v parlamentu, účast při pomoci „rudému Španělsku“. Dotazy se týkaly styků s německými emigranty, vztahů k říši, členství v různých pokrokových organizacích, majetkových poměrů atd. Pokud byl vyslýchaný propuštěn, musel podepsat slib, že se v budoucnosti nebude podílet na nepřátelské činnosti proti říši.²⁰ Tento slib propuštění sice podepsali, ale později se ve velké většině zapojili do odbojové činnosti proti nepříteli.

Přímo ve městě Brně akce Gitter neproběhla v podobě, jak ji známe z jiných míst protektorátu. Počínaje 16. březnem 1939 nedošlo k hromadnému zatýkání. Důvodem byla zřejmě skutečnost, že gestapo nemělo k dispozici seznamy z policejních kartoték, které v tu dobu byly již ukryty. Jejich vlastní záznamy v tzv. pátrací knize byly nepochybně dosti kusé. Jinak, až na výjimky, např. v policejním úřadě v Kladně, měli okupanti v protektorátu od prvního dne okupace kartotéky k dispozici. Stačilo pouze upřesnit si údaje, doplnit seznamy příslušníků KSČ a další organizací, kterých se akce Gitter týkala. Nutno dodat, že protektorátní policejní orgány a četnictvo se podílely na zatýkání v akci ochotně a iniciativně. Okupanti sami byli překvapeni vysokými počty zatčených, takže museli vydat pokyn, aby byli zatýkáni jen skutečně až do poslední doby aktivně činní funkcionáři KSČ, nikoliv jen prostí členové. Z poznatků o zatýkání v Brně od 16. března 1939 nelze dovodit, že by akce Gitter byla uskutečněna

stejnou formou a ve stejné době jako na ostatním území protektorátu. Zatčení byli protektorátními orgány předáváni do služeben gestapa, referátu II A, který se zabýval problematikou komunismu, marxismu (sociální demokracií) a emigrantů. V knize vězňů, kteří byli umístěni ve věznici policejního ředitelství v Brně, Orlí ulice č. 30,²¹ byla uvedena jako první zatčená z kategorie politických vězňů 17. března 1939 Jaromíra Kryslová z Brna a předána oddělení II A. Dalším zatčeným byl Metoděj Olejníček z Dolních Kounic, předaný témuž referátu gestapa. Referát gestapa II A převzal po jedné osobě zatčené 22., 28. a 29. března. Do konce března 1939 tak převzal o gestapo jen několik jedinců. Teprve 3. dubna 1939 bylo zatčeno 12 osob na rozkaz kriminálního asistenta Kemetera z referátu II A. Zatýkání pokračovalo 4. dubna (3 osoby), 12. dubna (15 osob) a až do konce května 1939 dalších 12 osob. Ve všech případech pokyn k zatčení dalo gestapo (komisař dr. Otto Kittel aj.). U zatčených nešlo jen o pouhou příslušnost ke KSČ, ale objevuje se již určité podezření z protinacistické činnosti, např. rozšiřování letáků. V Brně nelze prokázat, že by zde byla uskutečněna akce Gitter v pojetí a rozsahu jako v jiných místech. Důvodem byla s největší pravděpodobností skutečnost, že gestapo nemělo včas k dispozici kartotéční poznatky, které by usnadnily její provedení.

Nacisté přistoupili k obdobné akci, nazvané Gitter II, po atentátu na Hitlera 20. července 1944, kdy využili již dokonalejší evidence. Ale i zde vycházeli také z volebních seznamů z doby první republiky. Dne 17. srpna 1944 vydal Říšský bezpečnostní hlavní úřad (RSHA) pokyn k zatčení bývalých poslanců a senátorů komunistické a sociálně demokratické strany, jejich funkcionářů v městských a obecních zastupitelstvech, kteří byli dosud na svobodě. Po počáteční nejasnosti, zda se pokyn vztahuje také na protektorát, došlo 28. srpna 1944 k zatčení 179 osob v Čechách a 63 osob na Moravě.²² Cílem akce bylo narušit aktivitu odboje a reagovat na pro nacisty znepokojivou situaci na Slovensku. Podklady k zatýkání vycházely ještě z kartotéky A.

Druhá světová válka vypukla...

Po okupaci Československa přišlo na řadu Polsko. Již 11. dubna 1939 vydal Hitler směrnici pro jednotnou přípravu války, pro útok proti Polsku. Záminkou k válečnému tažení se stal kategorický požadavek Německa na přivtělení města Gdaňsk, které mělo zvláštní statut, k říši, a stavba exteritoriálních komunikací z Německa do východního Pruska přes polské území. Poláci tyto požadavky odmítli. Pro Hitlera představovalo odmítnutí důvod, aby sáhl po zbraních a vyvolal dlouho připravovanou válku. K tomu napomohlo, že Anglie a Francie neprojevíly dostatečnou ochotu ke spolupráci se Sovětským svazem při jednáních v Moskvě, a tak nakonec 23. srpna 1939 došlo, k překvapení celého světa,

k dohodě mezi Německem a Sovětským svazem o neútočení. Tato skutečnost umožnila nacistickému vůdci, aby zaútočil na Polsko. Dne 1. září 1939 ve 4.45 hodin vypálil německý obrněnec Schleswig-Holstein první dělostřelecké salvy, kterými začala druhá světová válka. Na polská města nalétávala německá bombardovací letadla a rozsévala smrt mezi obyvatelstvem. Velké tankové a motorizované svazy německé armády začaly obsazovat polské území. Morava se stala z velké části operačním územím a z ní a ze Slovenska nastoupila k útoku vojska 14. armády generála Lista. V souvislosti s útokem na Polsko vydal vrchní velitel pozemních vojsk, generálplukovník Brauchitsch, vyhlášku bílé barvy lemovanou červeným pruhem. Byla bez data, zřejmě včas vytištěná, ale datum nemohlo být veřejně sděleno do chvíle, kdy započne vlastní útok. Brauchitsch se dvojjazyčným provoláním obrací na „obyvatele Moravy“ se sdělením, že na rozkaz vůdce a nejvyššího velitele převzal dnešního dne výkon moci v operačním prostoru armády. Zdůraznil, že provedením úkolů na Moravě pověřil vrchního velitele armády (tj. armády, která z zemí Moravy vyrazila do útoku) a že tento velitel je oprávněn vydat pro svůj armádní obvod právní nařízení a příkazy všeho druhu a jejich neuposlechnutí odpovědně trestat.²³

V první den války vystoupil v říšském sněmu v Berlíně Adolf Hitler, aby oznámil světu, že vydal povel k pochodu proti Polsku. Dne 3. září 1939 vyhlásily Německu válku Francie a Anglie. Avšak armády obou velmocí nevyužily skutečnosti, že nacisté byli plně angažováni na východě, že na západě měli minimální síly, dokonce pouze záložních divizí, a nezaútočily. V této „podivné“ válce ze strany spojenců stála jejich vojska nečinně za opevněními a nechala krváčet svého východního spojence. Nacistická vojska drtila polské vojáky a rychle dokončovala katastrofální porážku Poláků. Zvláště, když ještě 17. září 1939 Rudá armáda překročila hranice a dokonala úplný rozpad Polska.

Spolu s fašistickou armádou postupovaly do nitra Polska zvláštní skupiny bezpečnostní policie a SD, které vraždily masově polské vlastence. Přinášely smrt zejména polské inteligenci a židovskému obyvatelstvu. A opět posloužily kartotéky gestapa a SD, které byly včas pořizovány, stejně jako předtím v Československu, za pomoci zdejší německé menšiny. Příslušníci německé menšiny v Polsku se rovněž podíleli na vyvražďování polských vlastenců, když těsně před zahájením vpádu, ve službách Abwehru, se zúčastnili diverzních akcí, které měly usnadnit obsazení mostů a jiných objektů (i s účastí osvědčených sudetoněmeckých diverzantů z oddílů S a K).²⁴

Nacisté se na válku proti Polsku dlouhodobě připravovali. Ve svých plánech počítali, že tentokrát Anglie a Francie splní své smluvní povinnosti a Polsku přijdou na pomoc. Proto prováděli pečlivé přípravy k zajištění klidu a pořádku ve vnitrozemí, v týlu bojujících armád na východě i západě. Mezi celý komplex

opatření patřilo zejména zajištění osob, které pokládali za nebezpečné z hlediska zajištění „vnitřní fronty“, zabránění vystoupení nepřátel nacismu, vyvolání nespokojenosti, neklidu, provádění sabotáží atd. Obdobně, jako tomu bylo v souvislosti s přípravou války proti Československu v roce 1938, tak i v této době, kdy se schylovalo k válce s Polskem a kdy se rýsovalo nebezpečí, že válka bude mít světový charakter, byli nacisté zvláště aktivní. Vyvolat psychologii strachu mezi vlastním obyvatelstvem, posílit obavy ze zatčení, to byl smysl systematicky připravovaných opatření.

Jedním z těchto opatření byla opět akce A (Albrecht I.).²⁵ Byla uskutečněna 1. září 1939 na celém území Německa, kdy došlo k zatčení velkého množství vytipovaných a evidovaných nepřátel nacismu a jejich převezení do koncentračních táborů, zejména do Buchenwaldu.²⁶ Byla využita kartotéka A z roku 1938, ale doplněná a upřesněná. Opět se členila na tři skupiny: v části A 1 byly registrovány osoby nejnebezpečnější pro říši, které měly být zatčeny krátce před mobilizací. Skupina A 2, zřejmě nejpočetnější, registrovala osoby nebezpečné, v části A 3 byli ostatní, kteří měli být „pacifikováni“ rovněž v koncentračních táborech. Směrnice vydané pro akci A byly označeny nejvyšším stupněm utajení jako tzv. tajná říšská věc. Směrnice byly vydány pravděpodobně v červnu 1939 a platily pro celé území Německa. Zvláštní význam měly pro protektorát Čechy a Morava, pro řídicí úřadovny gestapa v Praze a Brně. Obě služebny byly k 1. září 1939 povýšeny na řídicí úřadovny.

Do řídicí úřadovny gestapa v Brně došly pokyny k zakládání kartotéky A v červnu 1939, jak po válce potvrdil tehdejší kriminální komisař Otto Koslowski, který se stal po příchodu do Brna vedoucím referátu II A. Vrchní kriminální sekretář Leopold Steindorf, který působil ve služebně gestapa v Ostravě, potvrdil v poválečném výslechu, že to bylo v červnu. Karel Schiefermüller, který pracoval v pobočce gestapa ve Vsetíně, uvedl, že pokyny obdrželi v létě roku 1939. Podobně vedoucí služebny gestapa v Mladé Boleslavi, kriminální komisař Martin Hansmann, určil měsíc červenec 1939.²⁷ V literatuře se pak uvádí červen 1939²⁸ nebo léto téhož roku.

Směrnice k akci A byly velmi podrobné a Říšský bezpečnostní hlavní úřad sledoval jejich zajištění v praxi. Stejně postupovaly pražská a brněnská úřadovna gestapa vůči podřízeným služebnám. Již zmíněný příslušník gestapa ve Vsetíně Karel Schiefermüller dokonce tvrdil, že v létě 1939 byli pozváni všichni vedoucí služeben z celého protektorátu do Prahy na poradu, na které vystoupil vyšší vedoucí SS a policie, státní tajemník u protektora, SS Gruppenführer Karl Hermann Frank. Vysvětloval význam akce A i způsob vedení kartotéky. Na poradě měl uvést, že v případě války budou zatčeni v kartotéce evidovaní funkcionáři levicových politických stran z doby první republiky.²⁹ Tato skutečnost

o přímé účasti Franka nebyla dosud známa. Pokud tomu tak skutečně bylo, a v tom je možné Schiefermüllerovi věřit, pak to svědčí o významu, který vedoucí nacisté akci přikládali. Pomocí ní měl být při vzniku války zajištěn na území Čech a Moravy klid a pořádek. Frank, který znal český národ, jeho touhu po svobodě i jeho nenávist k fašismu, se osobně zúčastnil zabezpečení akce A.

Počátky příprav na akci A v Brně jsou spojeny s příchodem nového vedoucího služebny gestapa, vládního rady, SS Obersturmführera Günthera Hermana³⁰, a kriminálního komisaře, SS Obersturmführera Otto Koslowského. Jak uvedl při poválečném výslechu Koslowski, nebyly v době, kdy exekutivu řídil kriminální rada Franz Musgay³¹ a kdy referát II A řídil kriminální rada dr. Otto Kittel, provedeny žádné konkrétní přípravy k sestavování kartotéky A. Prý ani on sám neměl chuť připravovat zatýkání lidí jen pro jejich osobní politické názory, bez toho, že by se dopustili již konkrétní činnosti proti Německu. Profil Otto Koslowského a hlavně jeho pozdější činnost, kdy nad ostatní vynikal iniciativou a vynalézavostí v agenturní a vyšetřovací činnosti a používáním brutálních metod při výsleších, hovoří jinak. Ukazují, že v tomto svědectví šlo o ex post exkulpující tvrzení, o to, aby se v očích svých soudců ukázal jako člověk, který se snažil dodržovat právní a morální principy.

Šéf řídící úřadovny gestapa Günther Hermann si ponechal v rámci příprav na akci A jen dohled a kontrolu, operativní úlohu sehrál Otto Koslowski. Ovlivňoval vedoucí referátů, kontroloval vedoucí poboček na celé Moravě v jejich postupu a dodržování zásad obsažených ve směrnících pro akci. Vlastní těžiště příprav k založení kartotéky A leželo na vedoucích referátů II A a II BM (česká opozice), částečně i III (kontrarozvědný). V referátu II A měl největší podíl na přípravách k založení kartotéky vrchní kriminální sekretář Leopold Eibel.³² Jemu podřízeni byli v této práci zejména kriminální sekretář Bedřich Dorsch³³, v administrativní činnosti velmi aktivní pozdější sekretářka Koslowského Irena Schaubová.³⁴ Do prací se zapojili všichni referenti oddělení II A, II BM a III. Postup při zpracování kartotéky sledoval Koslowski na poradách v úřadovně a na svých návštěvách v pobočkách. Kupř. v Jihlavě prý musel zasáhnout jednáním s vedoucím služebny, aby byl dodržen předepsaný postup. Některé pobočky prý musely dokonce seznamy přepracovat. Jeho zásahy se měly týkat hlavně vhodnosti zaregistrování do kartotéky a do jejích jednotlivých částí, především ve skupinách A 2 a A 3.

Vedoucí referátů a poboček předávali zpracované seznamy ke schválení řídící úřadovně do Brna. Otto Koslowski je překontroloval a poté odeslal návrh kartotéčních seznamů do Berlína na Říšský bezpečnostní hlavní úřad ke schválení. Teprve po vyslovení souhlasu se seznamy staly definitivními a byly připraveny k realizaci v den X, v den, kdy mělo dojít k válce.

Podklady pro sestavení kartotéky A byly různorodé. S určitými seznamy nepřátelských osob přijeli gestapáci již 15. března 1939. Seznamy byly vedeny v tzv. zvláštní pátrací knize (Sonderfahnungsliste). Seznamy však byly nedokonalé pro tak širokou akci, kterou představovala akce A. Gestapáci proto hledali všechny dostupné formy, jak si vytvořit dokonalejší přehled. Usilovali o co nejúplnější zmapování osob nepřátelských nacismu, příslušníků politických stran, zejména levicových a nacionálních, členů různých spolků, především těch, které pokládali za nejnebezpečnější s ohledem na jejich zaměření a předešlou činnost. Sem patřily zejména Československá obec legionářská, Sokol, Národní garda aj. Velký důraz kladlo gestapo na získání kartoték policejního ředitelství v Brně, které obsahovaly seznamy osob a popis jejich činnosti. Gestapo postupovalo ale i jinak. Např. vládní rada dr. Otto Kittel dostal 4. května 1939 na policejním ředitelství v Brně schéma organizací čsl. strany národně socialistické a sociálně demokratické s uvedením složení jejich orgánů, důvěrníků v organizacích atd.³⁵ Předání uskutečnil samozvaný policejní ředitel dr. Karl Schwabe. Gestapo zabavilo v některých okresních úřadech spisy, někde se tak stalo i na soudech, kde byly odebrány spisy týkající se stíhání sudetoněmeckých henleinovských pachatelů trestné činnosti proti republice.

Dne 15. března 1939 se vedle gestapa dostavili do Brna také příslušníci bezpečnostní služby (SD), kteří ihned započali s vlastní činností. Prvním vedoucím nově zřizované služebny se stal SS Sturmbannführer Vilém Benedikt Biermann.³⁶ Úkolem bylo vybudovat služebnu SD v Brně a byl jím pověřen již ve Vídni. Podléhal tzv. Zentralstelle für Böhmen und Mähren, od listopadu 1939 Leitabschnitt – SD v Praze. V Brně se Biermann ubytoval v ulici Hlinky č. 132. Z původních několika profesionálních pracovníků se aparát služebny brzy rozrostl. Opíral se o velký počet tzv. čestných spolupracovníků, osvědčených nacistických funkcionářů, kteří si vytvářeli kolem sebe rozsáhlé sítě spolupracovníků z řad Němců a Čechů. Biermann se nechal po příchodu informovat od dr. Karla Schwabeho a dalších předních nacistů z Brna o situaci. Zpočátku neměla služebna SD mimo informací, které byly získány ještě v dřívější době a z kartotéky M, vlastní poznatky. Teprve postupem doby se rozprádaly sítě spolupracovníků různého typu a byly získávány poznatky z oblasti veřejného, hospodářského a kulturního života Brna. Poznatky, které byly relevantní pro gestapo, zejména o nepřátelské činnosti českého obyvatelstva, či informace o nejruznějších lidech, byly předávány a sloužily rovněž k doplňování kartotéky A. Postupem doby rostla činnost služebny SD v Brně a hlavně v obdobích obou stanných práv přinesla smrt či uvěznění mnoha českých vlastenců.

Jak pro gestapo, tak pro SD, byly především na počátku okupace velmi důležité informace a poznatky, které byly předávány krajským vedením nacistické strany, NSDAP, v Brně, a podřízených součástí stranických (tzv. buňky, bloky)

odnoží SA, všeobecné SS, říšské pracovní fronty DAF aj. Informátoři z těchto organizací byli dlouholetými spolehlivými příslušníky Henleinovy Sudetoněmecké strany (SdP), znali české prostředí, psychologii českých lidí, své politické protivníky z řad českých politických stran a spolků, český tisk atd. Samotní gestapáci po válce přiznávali, že to byli právě tito domácí Němci, kteří předávali poznatky o českých občanech. Jejich informace sloužily nejen při zakládání kartotéky A, ale přispěly k tragickému osudu mnoha českých vlastenců. V Brně to byl zvláště již zmiňovaný dr. Karl Schwabe,³⁷ starý nacist, který se stal 15. března 1939 samozvaným policejním prezidentem v Brně. V časných raních hodinách toho dne, ještě před příchodem nacistického vojska, se dostavil na policejní ředitelství, kde pánovitě převzal vedení významného úřadu. Po příjezdu německé armády a gestapa se jim dal k dispozici. Gestapu ochotně předával poznatky a ochotně spolupracoval i později, když se stal zemským viceprezidentem pro Moravu. Neméně prospěšným pro okupanty se stal také krajský vedoucí NSDAP v Brně ing. Karel Folta,³⁸ který svou funkci zastával od počátku vzniku strany. Jejich poznatky velmi vhodně doplňovaly či upřesňovaly také kartotéku A. Po válce se neprokázalo, že by se na sestavování kartotéky A podíleli význační nacističtí funkcionáři na brněnské radnici, vrchní starosta Oskar Judex a jeho náměstek Vilém Czerny.³⁹ Oba se jinak aktivně podíleli na zabezpečení vstupu německých vojsk do města a na germanizaci, která následovala v zemském hlavním městě. Poměrně silná německá menšina v Brně a Jihlavě byla oporou nacistické politiky a z jejích řad se rekrutovalo mnoho brutálních příslušníků gestapa, dozorců v Kounicových kolejích a dalších věznicích.

Gestapo se v přípravě akce A opíralo i o další informace. Staly se jimi např. volební lístky z parlamentních voleb v roce 1935 a z obecních voleb v roce 1938, které přispěly k upřesnění poznatků o funkcionářích politických stran, zejména levicových, o které byl největší zájem. Jak gestapo, tak hlavně bezpečnostní služba (SD), sledovaly a hodnotily český tisk. Z něho poznávaly novináře, jejich profil, politické zaměření článků. Pečlivě takto postupovala především bezpečnostní služba, která v pozdější době prováděla hluboké analýzy tisku, rozhlasu, divadel, kin, knižní tvorby a zaměřovala se i na rozbor nejrůznějších problémů z dob od vzniku Československé republiky. Např. jedna z vedoucích osob v protektorátu, SS Obersturmbannführer Walter Jacobi, studoval problematiku svobodného zednářství, české emigrace z doby první světové války a židovské otázky v rámci českého národního života.⁴⁰ Jeho poznatky byly vydány v česky psaných brožurách, distribuovaných mezi obyvatelstvem. V létě 1939, i když bezpečnostní služba teprve začínala postupně budovat rozsáhlé agenturní síť, měla již poznatky, které mohlo gestapo využít při tvorbě seznamů nepřátel pro akci A. Poznatky se týkaly Národního souručenství, lidí působících v této monopolní politické reprezentaci českého národa, dále legionářů

a jejich organizace, tělocvičné jednoty Sokol atd. Gestapo si tak dále doplňovalo a upřesňovalo své seznamy.

Nemalou měrou posloužily gestapu i protektorátní česká policejní a četnická místa. Např. v Praze se gestapo zmocnilo velmi rozsáhlé politické kartotéky, která měla celostátní charakter a která zahrnovala mnoho informací také z Moravy. Jak již bylo uvedeno, v Brně se politická kartotéka dostala do rukou gestapa až později, nemohla sice sloužit při zatýkání v akci Gitter, ale vydatně posloužila při přípravě seznamů v rámci akce A. Mozaikovou metodou, kdy se soustřeďovaly poznatky z nejrůznějších pramenů, postupně krystalizoval přehledný seznam českých lidí, protivníků nacismu, kteří gestapo zajímali. V průběhu měsíce srpna 1939 vyvrcholila práce na dokončení kartotéky A. V úřadovně v Brně a v pobočkách na Moravě byly práce dokončeny a nadřízené orgány schválily konečné znění seznamů. Dne 1. září 1939, kdy nacistická vojska vpadla do Polska a začala druhá světová válka, mohlo gestapo přikročit k realizaci dlouho a pečlivě připravované akce. Pobočky na Moravě, v Hranicích, Jihlavě, Kroměříži, Olomouci, Ostravě, Prostějově, Uherském Hradišti, Vsetíně a Zlíně byly tou dobou plně připraveny provést zatýkání osob, zaregistrovaných v kartotéce A. Pod vedením řídící úřadovny gestapa v Brně začala v noci z 31. srpna na 1. září a během tohoto dne akce A.

Zatýkání v Brně a na jižní Moravě

Léto roku 1939 bylo dusné. Šířily se pověsti o tom, že brzy vypukne válka, že Německo napadne Polsko, ale proti útočníkovi vystoupí ofenzivně Francie a Anglie. Do 23. srpna se věřilo také v Sovětský svaz, že se připojí k jednotné protihitlerovské frontě a Německo bude brzy poraženo. Přes zklamání nad paktem německo – sovětským mnoho českých lidí neztrácelo víru, že nakonec i tato země zasáhne do bojů proti nacistickému Německu. Odbojové organizace dokončovaly svou výstavbu. Obrana národa, nejmasovější organizace, armáda v podzemí, byla v podstatě připravena pro případ války, kdy nacistická vojska budou poražena, zasáhnout a přispět k osvobození země. Aktivizovala se činnost Sokola, který se rovněž připravoval k vystoupení proti okupantům a úzce spolupracoval s Obranou národa. Formovala se civilní odnož Obrany národa, která později přijala název Petiční výbor Věrní zůstaneme. Činnost zahájila skupiny kolem významného ilegálního časopisu V boj, který sehrál velkou úlohu v posilování odporu proti okupační tyranii. Také Komunistická strana Československa dokončila v létě 1939 svou ilegální strukturu, v srpnu počala vydávat ilegální Rudé právo a velké množství letáků burcujících k boji s fašisty. Nová linie Kominterny nastoupená v září 1939 svou nesprávnou koncepcí sice dezorientovala řady komunistů, ale na nejnižších stupních ilegální struktury setrvali

mnozí řadoví členové strany na platformě jednoty všech bojovníků proti fašismu. Vedle příslušníků odbojových organizací se český národ až na výjimky těch, kteří začali kolaborovat s okupanty, postavil svým živelným odporem proti novému pořádku, proti fašistickému režimu. Byly využívány nejrůznější formy tohoto odporu, projevující nesouhlas s okupací a touhu po obnovení samostatného státu. Byly to např. masově navštívené poutě na památném Velehradu, u sv. Antoníčka, na Radhošti a dalších místech,⁴¹ staly se jimi dožínkové slavnosti a jiné národopisné oslavy, které demonstrovaly lásku k vlasti. Rostl zájem o historické knihy, o díla Aloise Jiráska, Boženy Němcové a dalších mistrů české kultury, při představeních v českých divadlech lidé otevřeně dávali najevo své skutečné smýšlení. V kinech při promítání německých týdeníků projevovali čeští návštěvníci svůj odpor proti nacismu smíchem při objevení se německých státníků na plátně. Český člověk dokazoval, co si myslí o německé „ochraně“, otevřeně ukazoval, že se nehodlá vzdát svých nezadatelných práv na státní suverenitu a touží po demokracii ve svobodném státě.

Realitu registrovali pochopitelně i nacisté. Obávali se, že čeští lidé mohou ve válce pomáhat nepřátelům Německa sabotážemi, diverzemi, rozrušováním týlu psychologicky laděnou propagandou, ale také nejvyšší formou odporu, povstáním. Morava, jejíž větší část patřila v rámci příprav útoku na Polsko do operačního pásma, byla zvláště důležitým místem, na které se zaměřovala pozornost nacistů. Vláda protektorátu na doporučení protektora Konstantina von Neuratha se 23. srpna 1939 usnesla na své schůzi na výzvě k českému lidu s tím, že (...) veřejný život v protektorátu je součástí veřejného a hospodářského života říše, (...) je třeba učinit k udržení klidu a pořádku opatření, (...) zajistit vše proti sabotážím, zajistit řádný chod elektráren, vodáren (...). Na doporučení protektora byla výzva publikována formou vyhlášky, v níž byly stanoveny i úkoly pro starosty obcí.⁴² V rámci příprav na válku uskutečnila německá nejvyšší místa řadu opatření, která měla připravit zázemí na nové válečné podmínky v ekonomice, správě, bezpečnosti, propagandě a na dalších úsecích života říše. Byla přijata i opatření legislativní: např. 1. září 1939 vstoupilo v platnost nařízení o mimořádných opatřeních v rozhlase, které zakazovalo poslech zahraničního rozhlasu pod nejtěžšími tresty, včetně trestu smrti. Dne 4. září 1939 bylo vydáno nařízení o válečném hospodářství, hrozící nejtěžšími tresty pro toho, kdo by ohrožoval válečnou výrobu. Nařízení o tzv. národních škůdcích z 5. září 1939 hrozilo trestem smrti pachatelům loupeží a skutečně podle tohoto nařízení tzv. zvláštní soud při německém zemském soudu v Brně uložil tresty smrti mnoha pachatelům vloupání a krádeží s využitím zatmění, žhářům apod. Následovala nařízení k ochraně branné síly německého národa, o ochraně proti nebezpečným mladistvým pachatelům a další. Dne 1. září 1939 pověřil Hitler vybrané spolupracovníky uskutečněním euthanazie, na základě které zakrátko

našly smrt desetitisíce duševně chorých a tělesně postižených osob žijících dosud v ústavech. Oběžníkem ze 3. září 1939 informoval šéf bezpečnostní policie a SD, SS Gruppenführer Reinhard Heydrich o zásadách vnitřního zajištění státu během války. V rozkaze, který byl určen pro vyšší vedoucí SS a policie, inspektory bezpečnostní policie a vedoucí řídicích úřadoven gestapa, se výslovně uvádělo, že „každý pokus o rozložení semknutosti a vůle v boji německého národa musí být bezohledně potlačen. Zejména je nutno ihned zatknout každou osobu, která vyjadřuje pochybnosti o vítězství německého národa a zpochybňuje spravedlivost války. (...) Za předpokladu, že k tomu došlo veřejně, nebo že byly vytvořeny skupiny, musí být takové osoby zatčeny v každém případě. Po zatčení podezřelých osob je třeba provést neprodleně všechny vyšetřovací úkony k co nejúplnějšímu objasnění případu. (...) Pak je třeba neprodleně podat zprávu šéfovi bezpečnostní policie a požádat o rozhodnutí, jak má být s případem naloženo, protože případně může dojít na vyšší pokyn k brutální likvidaci takových elementů.“⁴³ V prováděcím výnosu z 20. září 1939 Heydrich vysvětloval podrobněji, že pachatelé, jejichž činy jsou zvláště závažné pro svou zavrženíhodnost, nebezpečnost nebo propagandistické účinky, musí být vyhlazeni bezohledným způsobem bez ohledu na osobu. V této souvislosti Heydrich uváděl příklady: pokusy o sabotáže, pobuřování nebo demoralizování příslušníků armády či většího okruhu osob, hromadění zásob ve velkém množství, aktivní komunistická nebo marxistická činnost. V prováděcím výnosu se poprvé objevuje slovo „Sonderbehandlung“, do češtiny dosti nepřesně přeložené jako „zvláštní zacházení“. Úřadovny gestapa měly ve všech případech, které se podle jejich názoru hodily ke „zvláštnímu zacházení“, vzít pachatele ihned do vazby, podat dálnopisem spěšnou zprávu šéfovi bezpečnostní policie a SD do Berlína a vyžádat si rozhodnutí. Dne 26. září 1939 vyšla k výnosu další prováděcí směrnice, podle které si vyhradil právo rozhodnout o provedení „zvláštního opatření“, tedy popravy bez soudního rozhodnutí, sám Heinrich Himmler jako říšský vedoucí SS a šéf německé policie. Koncem roku 1943 Himmler pro velké množství úkolů přenesl pravomoc rozhodovat o zvláštních opatřeních „na vyšší“ vedoucí SS a policie. Pro Čechy a Moravu tedy rozhodoval státní tajemník (později státní ministr), SS Obergruppenführer K. H. Frank. Nejdříve platilo opatření na dobu omezenou, později bez časového omezení.

Již v září 1939 bylo v Německu uskutečněno několik případů „zvláštního opatření“, kdy Himmler nechal na návrh gestapa zastřelit několik občanů. I poprava devíti českých vysokoškolských funkcionářů 17. listopadu 1939 nebyla ničím jiným než „zvláštním opatřením“. K. H. Frank nechal popravit v rámci „zvláštního opatření“ velké množství českých vlastenců za prvního a druhého stanného práva, na podzim 1944 na Valašsku, takto byli popravováni partyzáni a jejich pomocníci. Stejný charakter mají i popravy vykonávané od počátku

roku 1945 v brněnských Kounicových kolejích na tzv. písečku mezi blokem A a sálem, kde zemřelo více než sto českých a sovětských partyzánů a jejich českých podporovatelů. Mnoho vlastenců bylo zastřeleno v Malé pevnosti Terezín a v koncentračním táboře Mauthausen.⁴⁴

Na rozsáhlejší a početnější úkoly v době války se připravovalo s mimořádnou pečlivostí gestapo v Praze a Brně se svými pobočkami. Ministerská rada pro obranu říše vydala 1. září 1939 nařízení o výstavbě správy a bezpečnostní policie na území protektorátu. Bezpečnostní policie (gestapo a kriminální policie) byla pověřena „vyhledávat státu a lidu nepřátelské snahy na území Čech a Moravy, soustřeďovat a vyhodnocovat výsledky vyšetřování a informovat říšského protektora a jemu podřízené úřady“. Nařízení umožňovalo, aby „říšský protektor v Čechách a na Moravě i říšský vůdce SS a německé policie ve vzájemné dohodě mohli k udržení bezpečnosti a pořádku v protektorátu učinit žádoucí správní opatření jdoucí i mimo k tomu účelu stanovené hranice“. Bezpečnostní polici bylo tedy dovoleno učinit opatření nad rámec platných zákonů. K témuž dni, tedy 1. září 1939, byly úřadovny gestapa v Praze a Brně, jak již bylo zmíněno, povýšeny na řídicí úřadovny. Rovněž úřadovna kriminální policie v Praze se stala řídicí služebnou pro území celého protektorátu, v Brně však zůstala pouhá úřadovna podléhající řídicí služebně kriminální policie v Praze.⁴⁵

V září 1939 došlo také k novému uspořádání bezpečnostní policie a SD v rámci celé říše. Dne 27. září 1939 vznikl Říšský bezpečnostní hlavní úřad v Berlíně (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). III. úřad tvořila bezpečnostní služba pro činnost na území říše, IV. úřadem této centrály se stalo gestapo, V. kriminální policie a VI. bezpečnostní služba pro činnost do zahraničí.⁴⁶ V kontextu se všemi těmito opatřeními zajišťujícími bezpečnostní úkoly pro případ války je třeba chápat i připravovanou akci Albrecht I.

Blížil se osudový den – 1. září 1939. Občané sledovali s napětím události. Dne 31. srpna 1939 brněnské Lidové noviny na první straně přinesly článek „Obecná mobilizace v Polsku“ a další příspěvek s titulkem „Polský teror neustává“. V nich se ukazovalo Polsko jako stát, který terorizuje Němce z tamní menšiny, a na státní hranici s Německem rozpoutává incidenty.⁴⁷ Mohutná nacistická propaganda začínala na plné obrátky ovlivňovat světové veřejné mínění, aby je připravila na tvrzení, že jsou to Poláci, kteří provokují, kteří vraždí a terorizují. V poledním vydání Lidové noviny přinesly článek „Ministerská rada pro obranu Říše“. Nejvyšší orgán pro přípravu války již naznačoval, že do vypuknutí války chybějí ne dny, ale hodiny.⁴⁸ Napětí rostlo. Čeští lidé věřili, že západní mocnosti tentokrát nezradí, jako tomu bylo v Mnichově, že se tentokrát rozhodně postaví na obranu Polska. Lidé se stále větším vzrušením a očekáváním sledovali, co přinesou nejbližší hodiny.

Hitler byl rozhodnut definitivně začít válku. Ráno 1. září 1939 si mohli nedočkaví čtenáři ještě přečíst článek v Lidových novinách „Polský útok na hlivický vysílač“⁴⁹, aniž tehdy mohli tušit, že šlo ze strany nacistů o provokaci, o záminku ke zdůvodnění agrese. V časných ranních hodinách 1. září 1939 padly podle rozkazu A. Hitlera první výstřely a začala druhá světová válka.

Noc ze 31. srpna na 1. září 1939 byla plná ruchu a mimořádné aktivity ve všech služebnách gestapa. Již předtím, 29. srpna, obdrželo zemské četnické velitelství v Brně od velitele 2. policejního pluku v Brně telefonický pokyn: musí vyhlásit pohotovost téhož dne od 13. hodiny do 13. hodiny dne příštího. Pohotovost tvořili jeden důstojník a 22 četníků připravených kdykoliv vyjet na určené místo.⁵⁰ Šlo o součást rozsáhlých opatření k 1. září 1939. Gestapo v Brně i v jemu podřízených úřadovnách na Moravě mělo velmi přísnou pohotovost, všichni úředníci očekávali v úřadech příkaz k provedení akce Albrecht I. Bylo již uvedeno, že do brněnské úřadovny přijel zvláštní kurýr, pravděpodobně nikoliv jako posel přinášející heslo k zahájení akce, ale jako kontrolní orgán centrály gestapa v Berlíně. Mimo to přišel v noci, neznámo, v kolik hodin, dálnopis z téhož úřadu v Berlíně, s heslem Albrecht I. Šéf úřadovny Günther Hermann otevřel obálku obsahující rozkaz k akci. Na pobočky na celé Moravě byly urychleně odeslány dálnopisy: akce začíná.

V brněnské řídicí úřadovně svítila světla v kancelářích po celou noc. Úřadovna tehdy sídlila v Mozartově ulici číslo 3 (budova patřila před válkou Zemské živnostenské pojišťovně). V ní měli pracovní Hermann se zástupcem a většinou referátů. Odtud řídili celou akci. Mimořádná aktivita panovala na referátech II A, II BM a III. Již před 1. zářím byla dohodnuta spolupráce s vojenskými oddíly SS, velitelstvím 1. SS Totenkopfverband Oberbayern. Velitelem tohoto útvaru SS byl SS Oberführer Hermann (náhodná shoda jména s vedoucím řídicí úřadovny gestapa – aut.). Jednotky SS byly rozmístěny v kasárnách v Židenicích a v budově obchodní akademie Obchodní a živnostenské komory v tehdejší Mautgasse (dnes Pionýrská ulice). Tato elitní jednotka měla podle Hitlerova tajného rozkazu ze dne 17. srpna 1939 plnit „zvláštní úkoly politického charakteru“.⁵¹ Příslušníci jednotky vykonávali v rámci oněch „politických úkolů“ strážní službu v nově zřízeném vězení gestapa na Špilberku (první vězni sem byli dopraveni na přelomu měsíce března a dubna 1939), kde se chovali k uvězněným krajně brutálně.

Při rozvinutí akce A nepoužilo gestapo v Brně ani na jiných místech (na rozdíl od akce Gitter) příslušníků protektorátní policie a četnictva. Je ale velmi pravděpodobné, že při sestavování kartotéky A a při vlastní přípravě a realizaci akce si ověřovali u protektorátní policie adresy, místo zaměstnání a jiné údaje potřebné k zatčení osob. Gestapo zpracovalo pro zatýkání, které se mělo reali-

zovat v tak krátké době, nepochybně zvláštní organizační plán. V něm určilo skupiny příslušníků gestapa a SS, které měly provádět zatýkání jednotlivých osob. Při velkém množství zatýkaných osob a rozsahu území Brna a okolních míst (území dnešního okresu Brno – venkov nemělo samostatnou pobočku gestapa a úkoly zajišťovala přímo řídící úřadovna v Brně) bylo nutno mít plán, který by stanovil postup zatýkání, provizorní rozmístění zatčených, jejich předběžný výslech a odvoz na Špilberk.⁵² Vlastní zatýkání prováděli příslušníci gestapa v civilu i v uniformách, členové německé pořádkové policie a zmíněné jednotky SS. Nákladní automobily, kterými byl odvoz prováděn, přistavila pořádková policie a SS. Pokud byla použita auta osobní, patřila gestapu. Podle plánu byli zatčení nejdříve odvezeni na určená stanoviště. Zatčené osoby z Ořešína, Mokré Hory, Medlánek, Řečkovic a Králova Pole byly v autech svezeny do budovy reálného gymnázia v Králově Poli na tehdejším náměstí Svobody (dnes Slovanské náměstí),⁵³ zatčení z Juliánova, Židenic, Obřan, Maloměřic a Husovic se ocitli v budově druhého státního reálného gymnázia v Brně – Husovicích na Riegrově (dnešní Vranovské) ulici. Dne 1. září 1939 začínal nový školní rok, do škol vstupovali studenti, a proto gestapo využilo pro zatčené tělocvičny.⁵⁴ Krátký výslech se zaměřil hlavně na osobní údaje, prováděl se bez zápisu, jen srovnáním s předem vypracovanými přehledy. Poté zatčené osoby odvezli do sídla gestapa na Mozartově ulici a umístili na krátkou dobu ve sklepech budovy.⁵⁵ Zde se již sepisovaly základní protokoly s generáliemi a poté následoval odvoz po skupinách na Špilberk. Použitá nákladní auta otevřená nebo opatřená plachtou projížděla dnešní Kozí ulicí, přes Moravské náměstí, kolem kavárny Bellevue, ulicemi Joštova, Údolní a Úvoz na Špilberk.

Zatýkání ve městě Brně probíhalo od časných ranních hodin až do odpoledne. Velký počet zatčených neumožňoval zatčení v době co nejkratší, víceméně najednou, i když zatýkacích skupin byla řada. Zatčené museli alespoň krátce vyslechnout, srovnat jejich osobní údaje se seznamy z kartotéky A, což si vyžádalo určitou dobu. Sklepení gestapa mělo omezenou kapacitu, a zřejmě gestapáci také nechtěli, aby velká skupina uvězněných vyvolávala mezi obyvatelstvem města neklid, paniku, což se při masovém zatýkání před zraky lidí mohlo stát. Proto byla určena přechodná stanoviště, která pomohla zajistit také určitý systém v akci. K zatýkání docházelo nejdříve v předměstích a pak pokračovalo do středu města. Je zajímavé, že nákladní automobily se zatčenými nevyvolaly ve městě zvláštní pozornost obyvatel, snad se lidé domnívali, že jsou to přesuny související se začátkem války.

Po příjezdu zatčených na Špilberk začala obvyklá gestapácká procedura. Pokud nebyla osobní data sepsána již dříve, stalo se tak nyní. Hned na hradním nádvoří se setkali příchozí s postupem, tak typickým pro režim gestapa a strážných SS. Výstup z aut, rychlé postavení se do dvou dlouhých řad čelem ke zdi,

obličejem až na zeď. Ti, kteří neuměli německy nebo rychle neporozuměli bavorským dialektem vykřikovaným rozkazům, zaplatili poraněním nosu a čela, když je strážní SS dotlačili ke zdi postrčením. U zdi museli stát nehybně, nesměli se mezi sebou domlouvat. Pohotoví esesmani reagovali bleskově údery a políčky. Jednotlivě pak byli zatčení vyvoláváni do kanceláře, kde je zapsali do evidence.⁵⁶ Z kanceláře se vraceli opět na nádvoří. Zřejmě pro velký počet zatčených byly využity všechny dvory, zejména velké hradní nádvoří, tzv. vězeňský dvůr na vnější straně severního hradního křídla, ale také pravděpodobně i uzavřené prostory pod hradbami, kde bývaly před válkou konírny.⁵⁷ Režim byl však všude stejný. Vězni museli sedět nehnutě na zemi, nesměli se mezi sebou bavit, nedostali po celý den nic k jídlu a pití. První zářijový den byl velice teplý a slunečný, takže vězni trpěli žízní. Na jídlo většinou ani neměli chuť, ale nedostatek tekutin pociťovali všichni. Příslušníci SS jen velmi neochotně dovolovali odejít k vykonání potřeby. Každou žádost provázel křik, proto raději někteří zatčení vykonali potřebu na místě pod sebe... Esesmani se střídali na dvoře po dvou hodinách. Již pohled na ně, v rukou samopal připravený kdykoliv ke střelbě, ocelové prilby na hlavách, nenávistný pohled, nadávky, vytvářel pro zatčené těžké ovzduší, vzbuzoval obavy, co bude následovat.

V průběhu dne až do pozdních večerních hodin přijížděli na Špilberk zatčení z jiných míst jižní a střední Moravy. Z Kroměříže přijel transport s rukojmími z tohoto města spolu se zatčenými z Holešova. Další byli eskortováni z Uherského Hradiště a spolu s nimi také z Uherského Brodu a Luhačovic. Rukojmí byli soustředěni nejdříve autobusem do budovy krajského soudu v Uherském Hradišti a odtud je společně převezli v krytém automobilu do Brna. Na Špilberku byli po příjezdu umístěni do malých cel, v nichž byli přímo namačkáni.⁵⁸ Další vězni přijeli z Hodonínska a Blanenska. Večer byli vězni rozděleni do všech využitelných prostor Špilberku. Mnoho jich byla doslova nacpáno do barokní hradní kaple, která byla tehdy ještě zařízena k původnímu religioznímu poslání. Aby kaple pojala co nejvíce osob zatčených toho dne, byly na podlahu položeny zatuchlinou zapáchající slamníky, z rozdaných vojenských dek se šířil zápach naftalinu. Pro tělesnou potřebu vězňů v noci sloužily kbelíky. Situace byla tak tíživá, že někteří vězni využili ke svému odpočinku i oltární stupně pokryté koberci.

Pobyt na Špilberku se přímo vryl do vzpomínek vězňů, a tak se zachovala svědectví o tom, co všechno prožili v prvních hodinách a pak až do odjezdu nebo propuštění. Snad nejplastičtěji popsal život ve věznici JUDr. Cyril Prokop, který měl to štěstí, že zůstal po zatčení jen na Špilberku.⁵⁹ Z jeho korespondence s manželkou se nám odvíjí obraz každodenního režimu života špilberského vězně. Den začínal pro uvězněné v 6 hodin, v neděli v 7 hodin, kdy museli rychle vstát a obléci se. Následovalo mytí do pasu v rychlém sledu v ranním

průvanu. Snídalo se kolem 8. hodiny, zpravidla studená káva nebo čaj, k tomu chléb, kterého byl celkem dostatek. Podobná byla večeře, někdy obohacená o kousek salámu nebo trochu sardinek. Občas dostali i guláš, brambory s kapustou nebo konzervované párky. Oběd byl vždy teplý, „z jednoho hrnce“ – polévka silně kořeněná zázvorem, v ní nudle, jindy makaróny, hrách, rýže, zelenina. Měl-li vězeň štěstí, našel tam i kousek masa. Oběd se rozdával obvykle kolem 13. hodiny, večeře probíhala mezi 18. a 19. hodinou. Doktor Prokop považoval stravu ve svém dopise manželce za dostačující, zejména proto, že někdy bylo povoleno předat spolu s prádlem i potraviny. Záleželo ovšem vždy na toleranci dozoru. Samostatné balíčky s potravinami byly vězňům zakázány.

Vězni si krátili čas „procházkami“ kolem stolu v cele. Procházky se počítaly na kilometry, základní jednotku tvořilo 1 kolo skládající se z 15 kroků. Při těchto procházkách si někdy vězni potichu i zazpívali, byla-li ovšem ke zpěvu nálada a neblížil se strážný SS. Někteří vězni cvičili pažemi, aby si tak narovnali tělo a fyzicky pookřáli. Měli dovoleno číst noviny, které jim mohli příbuzní předplatit. Společně si koupili hry „Člověče, nezlob se“, „dámu“ či „vlky“. Zatčeným v akci A bylo ponecháno civilní oblečení. Ostatní špilberští vězni nosili letní uniformy bývalé československé armády, židé měli modráky, které šily židovské ženy internované v táboře v Ivančicích. Prádlo a toaletní potřeby se pro zatčené přijímaly v prvním týdnu každý den, později se ustálil režim tak, že čisté prádlo se přinášelo vždy v úterý a špinavé vracelo ve čtvrtek.

Vězni spávali stále na slavnících, ostatní vězni mimo okruh rukojmí leželi na postelích. Horší to bylo s procházkami. Řádná vycházka trvala na dvoře jen hodinu, jinak musel postačit čerstvý vzduch proudící z otevřených oken a dveří, které byly u cel neustále dokořán. Ke konci září se již citelně ochladilo, zvláště v nočních hodinách. Korespondence se cenzurovala. Dopisy mohli zatčení odesílat zásadně každý druhý pátek, příbuzní směli psát kdykoliv. V té době vězňové ještě trpěli, že např. doktor Prokop mohl v dopisech řešit problémy své advokátní praxe, směl posílat pokyny k případům, které před zatčením zastupoval. Jmenovaný se ve svých dopisech také zmínil o umístění vězňů na Špilberku. Zpočátku se značná část rukojmí, jak již bylo uvedeno, nacházela v hradní kapli, po odchodu části zatčených do koncentračního tábora přemístili zbývající vězně do cel. Každá z těchto prostor měla své výhody i nevýhody. V kapli bylo více místa, ale vězni nikam neviděli. Pouze klíčovou dírkou ve dveřích mohli nahlédnout do dvora, kam se jinak dostali pouze, když šli pro vodu nebo vylévat kbelík po nočním používání. Jednou až dvakrát denně se konaly „procházky“ pod dozorem na záchod, což se dělo v určený čas, na rozkaz a s minimální dobou trvání. Značná část vězňů z akce A byla odvezena do koncentračního tábora.. Zbývající část, jak poznamenal dr. Prokop, byla zčásti propuštěna.⁶⁰ V té době se věznicí šířily zprávy o tom, že uvězněné přestěhují do Svatobořic.

Uvedli jsme již, že velkou skupinu zatčených umístili v hradní kapli. Také jejich život zaznamenaly vzpomínky těch, kteří zde prožívali své první chvíle po zatčení. František Loubal a Valerián Koch popsali své prožitky s dramatickými podrobnostmi.⁶¹ V kapli se podle nich nacházelo přes 100 lidí. Spali na slamnících, na podlaze, někteří si našli místo na stupních oltáře. Kněží leželi u malého oltáře, někteří vězni dokonce odpočívali na kazatelně a ve zpovědnici. Protože po první noci byl vzduch v kapli téměř nedýchatelný, dovolil velitel stráže otevřít okno umístěné vysoko nad kazatelnou. Největší utrpení způsobovali zatčeným někteří strážní SS, kteří s oblibou zkoušeli své hudební umění u varhan, zejména v časných ranních hodinách. Znemožňovali tak spánek, již tak neklidný u mnohých vězňů, kteří nemohli přivyknout neustálému pohybu stráží. Ráno vězni poklusem, ve stále ostrém tempu, za neustálého pokřikování strážných, odcházeli do umývárny. Byl to prakticky jediný pohyb. Jen dvakrát byli, jak vzpomínají oba pamětníci, vyvedeni na procházku. Přesto lidé neztráceli svou důstojnost, mnohdy zbyly síly i na žert.⁶²

Někteří vysokoškolští pedagogové měli při zatčení u sebe knihy, které nyní bohatě využívali a nahlas svým spoluvězňům předčítali. Statečně se chovali zatčení katoličtí kněží, nápadní již svým oděvem, což jim dávali strážní patřičně najevo. Přes den se slamníky skládaly v kapli do jakýchsi stohů, takže tvořily uličky a vzniklo přece jen trochu místa na procházení se. Hned druhého dne po zatčení bylo možno sdělit rodině potřebnou informaci, poslat domů klíče, peníze a důležité, zde nepotřebné, doklady. Velkým problémem však byly psací potřeby, obyčejná tužka měla cenu zlata.

Než se pokusíme o rozbor zjištěných zatčení v Brně a okresech, odkud byli zatčení odvezeni na Špilberk, bude vhodné poukázat na počty, jaké se uvádějí v některých pramenech. Např. generál Bohuslav Ečer ve své knize Norimberský soud⁶³ tvrdil, že v první den války bylo zatčeno 8 000 českých „předáků“ a dáno do ochranné vazby. Kniha Zpověď Karla Hermanna Franka⁶⁴ uvádí počet jen 2 000 zatčených. Někteří autoři poukazují na to, že přesný počet zatčených není znám, že se odhadem pohybuje od 2 do 8 000 osob. Vyskytuje se i odhad 3 000 osob⁶⁵ atd. Skutečností zůstává, že žádný oficiální autentický údaj o počtech zatčených neexistuje. Jak ještě bude uvedeno, ani předsednictvo ministerské rady a ministerstvo vnitra neměly v září 1939 přehled o situaci, evidovaly jen určité menší počty. Rovněž nacistické dokumenty nejrozličnějších institucí nemají hodnověrné informace o počtu zatčených v akci Albrecht I.

Pro účely této práce autoři provedli rekonstrukci na základě prováděného výzkumu tak, aby bylo možno poměrně přesně určit počty uvězněných v akci Albrecht I. ve městě Brně a okresech jižní Moravy. Po téměř šedesáti letech to byla práce namáhavá, bylo nutno projít archivní doklady, vzít v úvahu vzpomínky účastníků akce, kteří byli 1. září 1939 zatčeni, porovnat dílčí materiály

v časopisech a novinách. Zejména obtížné bylo získání údajů u zatčených, kteří byli propuštěni přímo ze Špilberku, nezapojili se později již do odboje a po válce se nestali členy Svazu osvobozených politických vězňů nebo Svazu národní revoluce. Nicméně se podařilo rekonstruovat údaje z města Brna a tehdejších okresů Uherské Hradiště, Uherský Brod, Holešov, Kroměříž, Jihlava a Třebíč, u dalších to bylo obtížnější, i když i zde jistý obraz situace 1. září 1939 vznikl. Dodejme v této souvislosti, že od osvobození v roce 1945 se do současné doby problematikou akce Albrecht I. zabývalo málo historiků, a pokud se tak stalo, tak si akce všímali jen okrajově, v kontextu s jinými událostmi.

Byl zkoumán archivní fond Státního ústředního archivu v Praze, který se týká dané problematiky, a který přece jen do určité míry dovoluje orientaci, porovnání regionálních údajů a za pomoci dalších pramenů vytvoření celkového obrazu. Protektorátní vláda se ocitla po 1. září 1939 v záplavě intervencí úřadů, institucí i příbuzných. Z příkazu ministerského předsedy si proto vyžádalo 9. září 1939 presidium ministerské rady⁶⁶ od sekretariátu výboru Národního souručenství celkový seznam zatčených osob. K tomu dodalo ministerstvo vnitra na základě hlášení podřízených úřadů písemné výkazy a přehledy zatčených. Informace poskytovaly i přímé žádosti soukromých osob, vesměs příbuzných zatčených. Zdá se, že nejpřesnější údaje o zatčených měl výbor Národního souručenství. Na podkladě těchto údajů sestavil II. odbor presidia ministerské rady celkový seznam zatčených. Vznikla tak přehledná informace, která umožňovala reagovat na žádosti o informace o zatčených či o intervence v jejich prospěch. Vláda také připravovala některá opatření, zejména aby rodinám zatčených státních zaměstnanců byl nadále vyplácen služební plat, nebo aby rodinám zatčených byla podle jejich potřeby poskytnuta z veřejných prostředků výpomoc na obživu. Seznam měl tajný charakter a byl určen jen pro interní potřebu v úřadě. Byl vyhotoven v šesti exemplářích a obsahoval „pouze jména osob české národnosti, o nichž se zdejší úřad věrohodně dozvěděl do 10. t. m. (tj. září – aut.) včetně“.⁶⁷ Další seznam zatčených v akci 1. září 1939 byl sestaven dne 13. září. Uvádí okresy a jednotlivá místa v jejich obvodu, v nichž došlo k zatýkání.⁶⁸ Zvláštní seznam obsahoval jména zatčených úředníků ministerstva vnitra. Pro Moravu byli uvedeni: zemský úřad Brno – Cyril Metyš, vrchní účetní tajemník, dr. Melichar, vrchní komisař okresního úřadu v Boskovicích, dr. Poledník, policejní komisař v Uherském Hradišti, dr. Mohelnický, okresní hejtman ve Frýdku, okresní hejtman Cidlík v Místku, vrchní policejní komisař dr. Karel Frinta v Olomouci a dr. Karel Marek, vrchní komisař ve Velkém Meziříčí. Všichni tito úředníci byli propuštěni do poloviny září 1939.⁶⁹ Seznamy se dále upřesňovaly, opravovaly se již dříve uvedené údaje, což se týkalo hlavně nepřesností, kdy byly zapsány osoby, které nebyly vůbec zatčeny.⁷⁰ Materiál ve Státním ústředním archivu obsahuje i číselné vyjádření do té doby známých

údajů o počtu zatčených osob v protektorátu. K 22. září 1939 bylo vykázáno celkem:⁷¹

	zatčených	ve vazbě	propuštěno
Čechy	642	598	44
Morava	242	226	16
úředníci resortu ministerstva vnitra	57	45	12
celkem	941	869	72

K 29. září 1939 bylo celkem známo:⁷²

	zatčených	ve vazbě	propuštěno
Čechy	653	606	47
Morava	535	431	104
úředníci resortu ministerstva vnitra	59	46	13
celkem	1 247	1 083	164

Při porovnání obou přehledů je patrný velký rozdíl mezi údaji na Moravě, který vyplýval zřejmě z nedostatečných podkladů, jejichž dodávání se opožďovalo. Zajímavé číselné údaje sdělil zemský úřad v Brně o zatýkání 1. září 1939:

„V Brně celkem (bylo zatčeno – aut.) 162 osob, z nichž bylo 72 osob odvezeno neznámo kam, 50 osob bylo propuštěno a ke dni 16. IX. 1939 zůstalo ve vazbě na Špilberku 40 osob“. Přitom je zajímavé, že v dřívějším seznamu zatčených přímo v Brně se uvádělo jmenovitě pouze 59 osob, rozdíl tedy činil 103 osoby. Zpočátku zřejmě neměly v Brně a na Moravě protektorátní úřady přehled o situaci, později se ale podařilo seznamy zpřesnit a doplnit tak, že závěrečné údaje k 29. září 1939 jsou právě na Moravě reálnější. V údajích z okresů jižní, západní a střední Moravy jsou patrné rozdíly. Nelze vyloučit, že v některých okresech byla služebna gestapa při zpracování seznamu pro akci A a také při jejím provádění aktivnější. To platí o Olomouci, kde bylo zatčeno celkem 200 osob, které byly po zatčení umístěny do objektu bývalých železáren ve Štěpánově u Olomouce. Z tohoto počtu bylo ihned (tj. do 8. září – aut.) odvezeno 100 osob autobusy do Brna a zde připojeno k transportu, který byl vypraven vlakem z Brna s vězni ze Špilberku. Dalších 40 osob bylo propuštěno a zbývajících 60 zatčených bylo po několika dnech prožitých ve Štěpánově dopraveno do vazby policejního ředitelství v Olomouci.⁷³

Ve městě Jihlavě bylo vzato do vazby 39 osob.⁷⁴ Ze zatčených v tomto městě a jeho nejbližším okolí, dále ve Velké Bíteši, Velkém Meziříčí, v Třebíči, Moravských Budějovicích, Jemnici, Třešti, Telči a Dačicích byla část propuštěna, ve vazbě bylo ponecháno asi 50 osob, z nichž část byla dopravena do Brna a zde

po několika hodinách pobytu na Špilberku připojena k těm, které odvezli do koncentračního tábora. Zbývající byli drženi ve vazbě krajského soudu v Jihlavě.

Přehled o počtech zatčených podávají následující údaje:

	zatčených	ve vazbě	propuštěno
Brno	162	72 (do konc. tábora)	50
	40 (zůstali na Špilb.)		
Olomouc	200	100 (do konc. tábora)	40
	60 (Štěpánov, Olomouc)		
Přerov	17	? (nerozlišeno)	? (nerozlišeno)
Jihlava – město	39		
Jihlava – okolí	11		
Velká Bíteš	3		
Velké Meziříčí	8		
Třebíč	9		
Moravské Budějovice	15		
Jemnice	6		
Třešť	8		
Telč	8		
Dačice	4		
celkem	490	322 (chybí Přerov)	151 (chybí Přerov)

Na základě výzkumu sestavili autoři přehled zatčených osob v akci Albrecht I. v Brně a na jižní Moravě podle místa zatčení, který zahrnuje celkem 370 osob:

Blansko	5	Nová Říše	1
Boskovice	8	Nové Město na Moravě	2
Brno	152	Otrokovice	1
Brtnice	3	Polanka	1
Bystřice nad Pernštejnem	1	Rantířov	1
Dačice	4	Strážnice	4
Dubňany	1	Šlapanice	1
Fryšták	1	Šumice	1
Hodonín	7	Telč	5
Holešov	10	Třebíč	12
Jaroměřice nad Rokytnou	6	Třešť	3
Jemnice	6	Uherské Hradiště	19
Jihlava	41	Uherský Brod	10
Kroměříž	25	Velká Bíteš	3
Křižanov	1	Velké Meziříčí	4
Letovice	2	Vír	1
Luhačovice	3	Vranovice	1
Luka nad Jihlavou	5	Zbraslav	1
Měřín	2	Zdounky	3
Moravské Budějovice	8	Zlín	3
Žďár	2		

U zatčených z města Brna je možno učinit si přesnější obraz o jejich sociální a politické struktuře i o dalších zajímavých údajích, které dovolují formulovat určité závěry. Výzkum autorů na jedné straně vysoko překročil počet jmenovitě uvedených osob, které byly zatčeny v Brně v této akci, tedy 59, ale na druhé straně místo 162 osob uvedených v hlášení zemského úřadu v Brně se podařilo zjistit jen 152 osob. Podklady pro toto hlášení se ve fondech Moravského zemského archivu nepodařilo autorům nalézt. Rozdíl mezi oběma čísly není příliš velký, proto si autoři dovolili vyvodit některá obecnější zjištění.

Předně je třeba konstatovat, že v akci Albrecht I. byli zatčeni v Brně pouze muži. Toto zjištění lze rozšířit zřejmě obecněji, protože v seznamech uložených ve Státním ústředním archivu v Praze, zejména v seznamu ze 30. září 1939, je z celkového počtu 972 zatčených osob uvedeno pouze 6 žen. U nich nelze navíc bezpečně říci, že byly zatčeny skutečně 1. září. Je možno soudit, že záměrem akce ze strany gestapa a snad i směrnic, které přišly z Berlína, nebylo zajištění žen. Pravděpodobně tomu tak bylo proto, že v září 1939 sice již existoval zvláštní koncentrační tábor pro ženy v Rawensbrücku, ale jeho výstavba byla teprve v počátcích. Tábor byl založen 15. května 1939 a nárazové umístění velkého počtu žen by způsobilo problémy. Jiný důvod k nezatýkání žen v akci snad neexistoval. Vždyť mezi ženami byly velmi aktivní funkcionářky různých organizací antifašistického zaměření i členky politických stran, které mohly být pokládány za nebezpečné i z hlediska směrnic k provedení akce.

Určit sociální postavení zatčených v Brně v době zatýkání se nepodařilo s naprostou přesností u 48 osob. Tato skutečnost bohužel zkresluje přesnost uváděných údajů. Přesto lze některé závěry tam, kde se podařilo stanovit s určitostí povolání nebo sociální postavení, vyvodit. Z celkového počtu zjištěných osob bylo 35 úředníků, 32 dělníků, 11 středoškolských učitelů, 10 novinářů, 8 vysokoškolských pedagogů, 7 kněží a 1 lékař (další lékaři jsou však mezi vysokoškolskými pedagogy). Je patrné, že v počtu zatčených osob převažuje inteligence, což vyplývá ze skutečnosti, že v Brně byly soustředěny vysoké školy, redakce mnohých novin atd. Je zajímavé, že v Brně, přestože zde bylo sídlo III. sboru a mnoha útvarů bývalé československé armády, nedošlo k zatýkání důstojníků. Např. v Hradci Králové, kde byl umístěn II. sbor, zatklo gestapo několik důstojníků, především zpravodajských, obdobně v Jihlavě bylo zatčeno několik gážístů bývalé československé armády.⁷⁵

Politická příslušnost byla zjištěna ještě méně konkrétněji, nepodařilo se ji určit hodnověrně u 80 osob. Proto autoři pouze konstatují, že se jim podařilo identifikovat politickou příslušnost 34 komunistů, 19 sociálních demokratů, 12 národních socialistů, 3 lidovců, 1 agrárníka, 1 národního demokrata a 2 osoby bez politické příslušnosti.

Zajímavě se jeví zjištění, která se týkají stáří zatčených: nejstaršími zatčenými se stali ThDr. Josef Kupka, narozený 7. 5. 1862, biskup brněnský (77 let), P. Adolf Tenora, nar. 31. 5. 1865, kapitulní děkan v Brně, a Msgre Josef Kratochvíl, nar. 16. 3. 1876, kanovník stoliční kapituly v Brně. Všechny tyto duchovní římskokatolické církve propustili ještě ze Špilberku.

Nejmladším vězněm v akci byl Richard Hrazdira mladší, narozený 28. 3. 1912, který využil shody jména s otcem a dobrovolně se nechal zatknout. Předpokládal, že mu jeho věk umožní lépe snášet útrapy věznění, i když zajisté netušil, že v koncentračním táboře prožije celou okupaci až do roku 1945. Jen o rok starší byli Jaroslav Poláček, narozený 2. 1. 1911 a vězněný rovněž do konce války, a Hugo Rosendorf, který se narodil 16. 9. 1911 a byl propuštěn v roce 1942. Všichni tito nejmladší vězni byli příslušníky komunistické strany.

V rámci akce Albrecht I. zemřelo v době věznění nebo na jeho následky (zde si autoři určili jako mezník rok 1946) z brněnských vězňů celkem 9 osob: dělníci Alois Horák, Jan Jambor, Josef Lieberzeit a Josef Milota, novinář Josef Chlup, univerzitní učitel prof. Bohumil Kladivo, řídící učitel Josef Morávek, úředník Stanislav Porhajm a středoškolský pedagog Vojtěch Tuček.

Někteří zatčení byli v průběhu války propuštěni a po návratu se zapojili do odbojové činnosti. Byli znovu zatčeni a zemřeli při novém uvěznění. Sem náleží jména ing. Vojtěcha Beneše, Alfonse Hanzelky, MUDr. Jana Jebavého, JUDr. Zdeňka Krejčího, Jaroslava Pospíšila, ing. Jaroslava Potočka a PhDr. a JUDr. Maxmiliána Ryšánka.

Z koncentračního tábora Buchenwald převezli některé vězně zatčené v akci Albrecht I. zpět do Brna do řídicí úřadovny gestapa, kde byli vyšetřováni v souvislosti s odbojovou činností před 1. zářím 1939. Týká se celkem 11 osob: Jan Babák, P. Karel Fanfrdla, Konrád Hloušek, Alois Horák, Jan Jambor, Alois Jelínek, Jan Křivonožka, Jaroslav Ondroušek, Jaroslav Poláček, Jaroslav Vašulín a Alois Zatloukal. Mimo kněze Karla Fanfrdlu šlo o příslušníky ilegální KSČ. Fanfrdla byl vyslýchán v souvislosti se zatýkáním ve starobrněnském klášteře, kam spadala i fara, kde působil. Celkem 40 osob bylo vězněno pouze na Špilberku. Z nich 4 byli v době zatčení nemocní a celou dobu věznění prožili na ošetřovně, tzv. revíru: Jaroslav Kotlan, Adolf Tenora, Josef Kratochvíl a Vojtěch Tuček.

Rozborem provedení akce Albrecht I. v Brně jsme se snažili ukázat, že šlo o předem připravenou, rozsáhlou preventivní bezpečnostní akci, která měla znemožnit v den vypuknutí války jakékoliv projevy odporu, narušení veřejného klidu a pořádku, sabotáže a další nepřátelskou činnost proti říši. Byla namířena proti osobám, o kterých se gestapo jako realizátor akce, domnívalo, že by mohly být nebezpečné pro nezbytný pořádek a klid v týlu bojující armády. To byl

smysl celé akce. Někdy se vyskytly názory, že snad gestapo připravovalo seznamy podle jistého sociologického projektu tak, aby zatýkáním a tudíž i zastrašením byly postiženy jednotlivé skupiny českého obyvatelstva. Tato úvaha je sice zajímavá, ale postrádá oporu v praktické přípravě akce. Gestapo tvořilo seznamy důmyslně, i když pochopitelně ještě nemělo zdaleka takové poznatky o českých lidech, jak tomu bylo později. To platí i pro SD. Přesto ale osoby zařazené do seznamu musely vyhovovat představám nacistů o hlavních protivnících v českém národě. Představy již byly podloženy určitými konkrétními poznatky o protiněmeckém postoji, nebo se podle a priori daných předpokladů počítalo, že určitá osoba je nebezpečná. Např. komunisté, sociální demokraté, funkcionáři Sokola a další, to byli nepřátelé jako takoví, bez toho, že by proti nim byly shromážděny konkrétní poznatky o činnosti proti Německu. U některých osob, např. funkcionářů Národního souručenství, prakticky jediné politické reprezentace, vedly k evidenci do kartotéky A až poznatky o tom, že pod rouškou organizace se projevují protiněmecké tendence. Struktura zatčených v Brně se v sociálních a politických aspektech dá zobecnit i na další města. Ve vesnicích bylo zatýkání výjimečné, pokud k němu došlo, byli postiženi příslušníci levicových politických stran nebo funkcionáři Sokola či Československé obce legionářské.

Reakce na zatýkání 1. září 1939 a další osudy vězňů

Hromadné zatýkání znepokojilo představitele protektorátní vlády a tzv. státního prezidenta dr. Emila Háchu. Všichni přijímali žádosti o intervence za propuštění zatčených a radili se, jak postupovat dále. Sám šéf bezpečnostní policie a SD, SS Standartenführer dr. Stahlecker, byl znepokojen počtem intervencí. Protektor Konstantin von Neurath, který po válce tvrdil, že o akci A nevěděl,⁷⁶ se k ní ve skutečnosti stavěl rozporuplně. Svědčí o tom dopis, který mu v přesně nezjištěný den měsíce září roku 1939 zaslal říšský vedoucí SS a šéf německé policie Heinrich Himmler (někdy se také uvádí, že dopis byl datován 2. října 1939). V dopise se doslovně píše: „Radiogramem z 19. 9. 1939 mi Brigadeführer Frank sdělil, že jste měl námitky proti provedení akce zatýkání na základě kartotéky A, že zatýkání některých kněží bylo nežádoucí ze zahraničně politického hlediska, (...) byl jste velmi rozezlen. (...) Velitel bezpečnostní policie Vás informoval 8., 9., 13. a 14. září o plánovaných a provedených opatřeních, (...) souhlasil jste (...). Zařídil jsem, aby Češi byli posláni do KT Dachau a Buchenwald, byli dáni do tzv. izolačních táborů, aby byli od ostatních odděleni a dostalo se jim zvláštního zacházení. (...) Tito Češi mají naprosto protiněmecké chování a zasluhovali by ostřejší zacházení (...). Že opatření bylo správné, svědčí nynější klid v protektorátu. Mohou existovat individuální případy vyžadující korekturu, ty ale nelze chápat jako odsouzení akce.“⁷⁷ Jak je patrné, Neurath

nemusel být informován o akci podrobně předem, ale věděl o jejím průběhu z několika informací velitele bezpečnostní policie a SD Stahleckera, a s akcí souhlasil, jak se výslovně v Himmlerově dopisu uvádí.

Zatýkání rukojmí v protektorátu představovalo rozsáhlou akci a zatčení patřili mezi známé osobnosti veřejného života. Proto došlo k celé řadě intervencí v jejich prospěch na různých úrovních. V celé záležitosti se osobně angažoval prezident Hácha s protektorátní vládou, jak vyplývá ze záznamu o požadavku, který tlumočil německý zástupce ministerstva zahraničí u protektora v Praze.⁷⁸ Už 5. září 1939 navštívil dr. Völkers ministra dr. Jiřího Havelku, který byl v té době současně i náměstkem předsedy vlády.⁷⁹ Slíbil mu jmenovitě propuštění Antonína Hampla a všech zatčených ve věku 65 let a výše. Dne 7. září navštívil říšského protektora státní prezident. Hlavním důvodem návštěvy bylo sice projednání textu prohlášení protektorátní vlády k činnosti zahraniční emigrace, ale prezident rovněž poukázal na to, jak se s Čechy nakládá, že dochází k zatýkání hromadně. Doktor Hácha intervenoval ohledně zatčených Hampla, Suchého, Šlechty, Bělohrádka, Vaverky, Tymeše, dr. Růžičky, dr. Třebického a dr. Soukupa, dále požadoval, aby se se zatčenými zacházelo slušně a ne tak, „jak to gestapo umí“ (zvýrazněno v textu – aut.). Přednesl i požadavek konfinování zatčených v protektorátu na místě věznění. Vyslovil se rovněž proti jejich odvážení z protektorátu, protože to dělá dojem „einer Verschleppung“ (opět zvýrazněno v textu – aut.). Říšský protektor uvedl, že nechá jmenované případy přezkoumat a slíbil nápravu ve věci požadavku dr. Háchy.⁸⁰ Opětovně se k otázce zatčených rukojmí, tentokrát vedoucích osobností v legionářských organizacích, vrátil ministr Havelka v připomínkách k likvidaci těchto organizací. Námitky zaslal 21. 9. 1939 německému vyslanci v Praze.⁸¹ Poukázal na to, že zatčení vedoucích legionářských funkcionářů v pražském ústředí a ve venkovských pobočkách ještě zvýšilo neklid. Přitom tito lidé mohli z titulu svého postavení uklidňovat členy rozpuštěných legionářských organizací. Ministr Havelka požádal německého vyslance o přímluvu za jejich propuštění. V případě, že propuštění jmenovitě uvedených funkcionářů a dalších legionářských pracovníků by nebylo možné, žádal, aby vyslanec zařídil u příslušných úřadů povolení, na základě kterého by příbuzní zatčených mohli svým blízkým zaopatřit šatstvo, prádlo a peníze. Tento požadavek považoval s ohledem na nadcházející chladné počasí a vzhledem k věku zatčených za velmi naléhavý.

Rovněž v Brně máme doloženu celou řadu intervencí ve prospěch zatčených. Kupř. 15. září 1939 sdělil děkan lékařské fakulty Masarykovy univerzity prof. Miroslav Křivý rektorátu univerzity, že 1. září 1939 byli odvezeni do zajišťovací vazby německou tajnou policií prof. MUDr. Bohuslav Bouček, prof. MUDr. Václav Neumann a asistent oční kliniky MUDr. Jan Jebavý, kteří se podle zpráv nacházejí v policejní věznici na Špilberku.⁸² Obdobně oznámil již 5. září rekto-

rátu univerzity děkan přírodovědecké fakulty, že předchozího dne se profesorský sbor usnesl doporučit, aby rektor písemně nebo osobně zakročil ve prospěch profesorů nebo zřízců Masarykovy univerzity. Na přírodovědecké fakultě se to týkalo prof. dr. Bohumila Kladivy a podúředníka Františka Čoupka.⁸³ Rektor univerzity Arne Novák byl v té době vážně nemocen a byl hospitalizován v nemocnici, přesto v přípisu z 18. 9. 1939 požádal o svolání akademického senátu k projednání příslušných kroků, nejlépe u prezidenta Háchy.⁸⁴ Kancelář prezidenta republiky příjem dopisu potvrdila a sdělila, že na základě žádosti, kterou prezidentovi poslala paní Ludmila Boučková, manželka zatčeného prof. Boučka, byli již intervenováno 20. září v koordinačním oddělení ministerské rady.⁸⁵ Obdobně žádala o zákrok ve prospěch svého manžela, profesora dr. Inocence Arnošta Bláhy, jeho manželka u ministra Kaprase.⁸⁶ Lze předpokládat, že existovaly intervence ve prospěch zatčených vysokoškolských pedagogů z techniky, bohužel se nám nepodařilo v archivu brněnské techniky získat žádné doklady. Negativní bylo i pátrání v archivech vysoké školy zemědělské a veterinární, kde jsme nenalezli ani materiály k eventuálnímu zatčení pracovníků školy v akci 1. září 1939.

Protože na Moravě, přesněji v Brně a Olomouci, došlo k zatčení řady kněží, vyšel i z katolických kruhů moravských podnět, aby bylo za uvězněné kněze intervenováno souhrnně. Kancelář prezidenta se obrátila 4. listopadu 1939 přísně důvěrným dopisem na biskupský ordinariát v Brně, Českých Budějovicích, Hradci Králové a generální ordinariát v Kovani se žádostí o seznam zatčených kněží dne 1. září 1939.⁸⁷ Biskupský ordinariát v Brně vypracoval okamžitě odpověď.⁸⁸ V ní uvedl 5 zatčených kněží. Z nich Msgre Adolf Tenora, Msgre dr. Josef Kratochvíl a Bedřich Pátek byli vězněni pouze na brněnském Špilberku a byli brzy propuštěni. Patřili ostatně k nejstarším zatčeným v Brně: čtyřiasmdesátiletý Tenora byl propuštěn 6. září, již o den dříve propustili dr. Kratochvíla, Bedřich Pátek se dočkal svobody v říjnu. Do koncentračního tábora byli převezeni Josef Heral a Karel Fanfrdla. V citovaném archivním materiálu je rovněž uložena řada intervencí ve prospěch J. Herala, v nichž je zdůrazňována jeho naprostá apolitičnost a špatný zdravotní stav. Obojí přispělo k jeho propuštění v roce 1940. Nenalezli jsme však žádné doklady o úsilí dosáhnout propuštění Karla Fanfrdly. P. Fanfrdla byl členem lidové strany, druhým náměstkem starosty města Brna před okupací a v koncentračním táboře zůstal až do konce války. V roce 1944 byl transportován zpět do Brna, kde byl vyslýchán v Kounicových kolejích v souvislosti se zatýkáním kněží ze starobrněnského kláštera, kteří byli obviněni z protiněmeckého smýšlení a ukrývání klášterních cenností.

Průběh akce Albrecht I. na jižní Moravě

Dosud jsme líčili průběh zatýkání v akci A ve městě Brně., ale obdobná situace se odvíjela i v okresech jižní Moravy. Naše práce si však všímá jen těch míst, odkud byli zatčení občané eskortováni do Brna a odtud do koncentračního tábora. Podklady pro zjištění číselných údajů, jmenných seznamů a různých okolností akce jsme čerpali z kartotéky osob, která byla založena v souvislosti s výzkumem v rámci přípravy této práce. Kartotéka je uložena v Muzeu města Brna se sídlem na Špilberku, které je pracovištěm spoluautorky tohoto článku. Údaje do kartotéky byly získávány průzkumem archivních fondů ve Státním ústředním archivu v Praze, Moravském zemském archivu v Brně, členských kartoték městského výboru někdejšího Českého svazu protifašistických bojovníků, seznamů vypracovaných okresními výbory téhož svazu, rozbořem literatury a vzpomínek vězňů.⁸⁹ Je třeba říci, že pramenný fond je značně torzovitý: kupř. seznamy ve Státním ústředním archivu neobsahují poznatky z tehdejších okresů Blansko, Nové Město na Moravě, Kyjov, Tišnov, Vyškov a Zlín. U okresů Hodonín, Hustopeče, Kroměříž a Uherský Brod jsou údaje jen kusé. Rovněž v Moravském zemském archivu v Brně není údajů mnoho, protože za války byla značná část fondů prezidiální registratury zemského úřadu při bombardování zničena. Zvláště zajímavě se nám jevila situace u okresů Kyjov a Vyškov, kde se nepodařilo získat ani jeden údaj o zatčených v akci A. Ani pracovníci Muzea Vyškovska ve Vyškově, kteří se problematice okupace a odboje v okrese věnují, nám nemohli doplnit žádné údaje. Otázka akce A v okrese Vyškov by se tak mohla stát předmětem dalšího výzkumu.

Nicméně se podařilo výzkumem některá vakua odstranit a u některých okresů bylo možno pokusit se o rekonstrukci situace. Rukojmí z okresu Uherský Brod, mezi které patřili zatčení z tohoto města, dále z Luhačovic a Šumic, byli zadrženi příslušníky gestapa v Uherském Hradišti a poté autobusem převezeni do věznice krajského soudu v Uherském Hradišti. Zde byli připojeni k uvězněným z tohoto okresu a společně odvezeni krytým nákladním autem do Brna na Špilberk, kam přijeli kolem půlnoci.⁹⁰ Mezi nejvýznačnější osobnosti patřili starostové měst: z Uherského Hradiště JUDr. Metoděj Garlík, z Uherského Brodu Bohuslav Luža⁹¹ a z Luhačovic Kristýnek.⁹² Zatčeno bylo i několik osob z rasových důvodů, většinou obchodníků.

Z Holešova rukojmí přijeli do Kroměříže, odkud odjeli společně s rukojmími z tohoto města a okolí /Zdounky, Zborovice/ rovněž na brněnský Špilberk. Také zde, zejména z Holešova, kde žila silná komunita židovské náboženské obce, tvořily řadu rukojmí osoby židovského původu.⁹³

Nemálo zajímavých údajů poskytl pohled na zatýkání v oblasti jihozápadní Moravy. Především je třeba upozornit, že ve Státním ústředním archivu jsou

poměrně podrobně zapsány údaje z jednotlivých okresů, v mnoha případech doplněné i o údaje týkající povolání, veřejné činnosti, dokonce i adresy bydliště. Doplníme – li získané informace o vzpomínky některých účastníků, lze poměrně reálně popsat průběh akce. Místem, kam zatčené soustřeďovali, se stala Jihlava. Sem přivezli zatčené z okresů Dačice, Moravské Budějovice, Nové Město na Moravě, Telč, Třebíč, Velké Meziříčí a z nejbližšího okolí Jihlavy.⁹⁴ Mezi nimi nacházíme i starostu Brtnice dr. Josefa Birnbauma, Felixe Buriána, starostu Moravských Budějovic, a starostu města Třebíče Josefa Vaňka. Toho nacisté později, 23. května 1944, umučili v koncentračním táboře Buchenwald. V samotné Jihlavě bylo zatčeno 45 osob,⁹⁵ mezi nimi i několik důstojníků. Sem patřil například i plukovník Karel Bláha, poslední posádkový velitel města. Ten sice nebyl převezen do koncentračního tábora, ale pro odbojovou činnost v Obráně národa byl znovu zatčen v prosinci 1939 a 26. března 1943 popraven v Breslau. Výjimečné bylo i zatčení německého komunisty Antona Urbara, který zemřel ke konci války v koncentračním táboře Buchenwald. Všechny zatčené umístili do věznice krajského soudu v Jihlavě, kde po krátkém výslechu a zjištění nacionálií obdrželi každý lístek s číslem a byli vsazeni do cel. Druhý den po obědě je vyvedli na nádvoří, seřadili a naložili do autobusů, které je převezly přes Moravské Budějovice do Znojma, kde byli ubytováni v zemské robotárně. Po šesti dnech, tedy 8. září 1939, bylo vyvoláno 60 zatčených na dvůr, kde již čekaly autobusy, které je odvezly do Brna na Špilberk. Podle vzpomínek sem přijeli večer a byli zavedeni na nádvoří ohraničené betonovou zdí. Zde čekali vestoje asi tři hodiny pod dohledem esesmana se samopalem. Poté byli odvedeni do tří malých místností, přeplněných všemožným harampádím. Nebyly zde nádoby na vykonání tělesné potřeby, proto chodili do kouta světnic. Zvláště, když se někteří z uvězněných dovolili vyjít ven a vrátili se zděšení z týrání, kterému byli cestou vystaveni, nechtěl už nikdo vyjít z cely na záchod. Asi po půlnoci se otevřely dveře a vězni byli vyvedeni na nádvoří. Zde museli nastoupit do připravených nákladních aut, která je odvezla na brněnské nádraží.⁹⁶ V noci ze 7. na 8. září byli na nádvoří Špilberku soustředěni i ti ze zatčených, kteří zde byli vězněni již od 1. září, a kteří byli určeni k odsunu do koncentračního tábora. Příslušník gestapa v doprovodu strážného přečetl jejich jména, museli nastoupit na nádvoří a poté za dozoru esesmanů s puškami připravenými ke střelbě vystoupit na nákladní auta, kde zůstali sedět na podlaze. Ještě za svitu hvězd opustila auta Špilberk a přes ulice Úvoz, Údolní a náměstí Svobody odjela k nádraží. Kolona zastavila u vchodu bývalého pátého nástupišťe, kde SS vojáci a gestapáci v černých uniformách, které v té době ještě nosili, nařídili rychlý nástup do připravené vlakové soupravy. V tutéž dobu přijely autobusy ze Štěpánova u Olomouce s vězni z téže akce. Také oni nastoupili do připraveného vlaku.

Zanedlouho se vlak s vězni vydal vstříc nejasnému osudu. Adamov, Blansko, vlak nikde nezastavil, Česká Třebová, Praha. Zde byly připojeny další vagóny se zatčenými z hlavního města. Vlak pokračoval přes Plzeň, kde vězni dostali z trestnice na Borech do vlaku kávu a chleba, na Domažlice a Českou Kubici, kde opustil hranice vlasti. Kolem půlnoci přijeli do Mnichova a zanedlouho je “přivítal” koncentrační tábor v Dachau. Od ostatních vězňů byli izolováni, odlišovali se i tím, že na rukáv pravé ruky dostali červenou pásku. V Dachau nepobyli dlouho, již 26. září se přemístili do Buchenwaldu, kde velkou část čekal několikaletý pobyt, mnozí se zde dočkali až osvobození v dubnu 1945. Řada z nich se však domů již nikdy nevrátila ... Podle údajů, které se nám podařilo shromáždit, odjelo z Brna do koncentračního tábora nejméně 180 zatčených, ale celkový počet byl nepochybně vyšší.

Rukojmí, kteří zůstali ve Znojmě, byli propuštěni v průběhu několika týdnů. Jejich osudy byly zřejmě analogické se situací na Špilberku, kde první propouštění proběhlo do 26. září 1939 (předtím odešlo jen několik jednotlivců), další pak koncem září a začátkem října 1939.

Problémem pro nás zůstal údaj, který se objevil v poválečné literatuře.⁹⁷ Uvádí, že 1. září 1939 bylo v Havlíčkově Brodě a okolí zatčeno asi 200 osob, které byly svezeny do tělocvičny gymnázia v Havlíčkově Brodě, a odtud večer několika autobusy dopraveny do Jihlavy, do budovy krajského soudu. Zde již byli zatčení z Jihlavy. Byli rozděleni do cel po 50 lidech a ráno jeli do Znojma. Dne 8. září byli někteří propuštěni, ostatní odjeli do koncentračního tábora Dachau, později do Buchenwaldu. Autor neuvedl jako místo věznění Špilberk, ale podle našich výše uvedených údajů by měli touto věznicí projít.

Další nedorozuměnou otázkou pro nás zůstala dvě podrobná líčení pamětníků, Josefa Urbánka z Moravských Budějovic a Vladimíra Stelziga z Brtnice.⁹⁸ Jejich vzpomínky se zdají velmi hodnověrné, liší se pouze v určení místa, kde byli na Špilberku vězněni. Urbánek uvádí tři místnosti plné harampádí, které měly dvěře! To by potvrzovalo, že šlo o skutečné provizorium, protože zvláštností Špilberku byly cely bez dveří, s výjimkou samotek. Stelzig uvádí jako místo věznění hradní kapli. Rozdílné jsou i údaje o délce pobytu: u Urbánka je to jen několik hodin, Stelzig vymezuje pobyt slovem „krátce“, ale z kontextu vyplývá, že to bylo několik dní. Snad byly ze Špilberku vypraveny transporty dva: první v noci z 8. na 9. září 1939, druhý možná 11. září. Tuto délku pobytu uvádějí dva vězni, Jan Suchý z Víru a Alois Obršlík z Bystřice nad Pernštejnem, kteří oba prošli také věznicemi v Jihlavě a Znojmě a na Špilberku měli pobývat ve dnech 8. až 11. září 1939. Rukojmí, kteří prošli Špilberkem od 1. září, se v žádné vzpomínce o zatčených z jihozápadní Moravy nezmiňují. Více podkladů pro toto tvrzení nemáme.

Vězni, kteří byli dopraveni do koncentračního tábora, byli dáni do tzv. ochranné vazby. Dne 28. února 1933, po požáru říšského sněmu, využili nacisté této provokace, aby prezident von Hindenburg vydal na návrh vlády Adolfa Hitlera nařízení k „ochraně národa a státu“, kterým byla „až na další“ pozastavena platnost základních článků ústavy Výmarské republiky, zajišťující práva a svobody občanů.⁹⁹ Tímto opatřením byla dána neomezená možnost politické policii (v Prusku nově zřízenému gestapu, v ostatních zemích oddělením I A kriminální policie) k zásahům do demokratických práv občanů státu. Divoké hordy SA, které tehdy ovládly ulici a hromadně zatýkaly odpůrce nacismu, zakládaly vlastní koncentrační tábory, do kterých zavíraly své politické protivníky. Až později došlo k určité normativní úpravě a zavedení tzv. ochranné vazby (Schutzhaft). Vedle politické policie to byly ještě některé správní úřady, které mohly vydat příkaz k uvalení ochranné vazby do tzv. státních koncentračních táborů. Ke konečné úpravě došlo 23. ledna 1938, kdy říšský ministr vnitra monopolizoval právo rozhodnout o uvalení ochranné vazby výlučně gestapu. Podle tohoto nařízení musel být zatčený řádně vyslechnut a muselo se jednat, pokud jde o zdůvodnění, o případ ochrany proti všem nebezpečným snahám, které ohrožovaly bezpečnost národa a státu.

Měla tedy existovat určitá snaha, chování, činnost, nestačila jen příslušnost k určité vrstvě lidí podle jejich pouhé organizovanosti v politické straně, činnosti ve veřejné funkci apod. Nacistům postačovalo, jak tomu bylo právě v akci Albrecht I., že někdo byl potencionálním nepřítelem, bez ohledu, zda „proti národu a státu“ něco vykonal. O ochranné vazbě byl vydán tzv. rozkaz o ochranné vazbě (Schutzhaftbefehl) tištěný na červeném papíře, který od 27. října 1939 vydával šéf Říšského bezpečnostního hlavního úřadu (předtím jej vydával šéf gestapa). Přijetí rozkazu musel uvězněný podepsat, kopii však nedostal. Podle směrnic o ochranné vazbě měla být každé tři měsíce provedena kontrola, zda trvají i nadále její důvody. Kontrola se prováděla v řídicích úřadovnách gestapa, v referátu ochranné vazby (nejdříve označeném II A 5, později IV B 6). U každého vězně v ochranné vazbě se vedla karta a vždy po uplynutí tří měsíců se zkoumalo, zda trvají důvody další ochranné vazby. V řídicí úřadovně gestapa v Brně řídil referát IV B 6 inspektor Enderle, který měl v oddělení celou řadu pomocníků. On také převzal celou kartotéku akce Albrecht I. a získal ucelený přehled o rozhodování a dalším trvání ochranné vazby u vězňů z této akce.¹⁰⁰ Propuštění z ochranné vazby navrhovala řídicí úřadovna gestapa v Brně, definitivní rozhodnutí náleželo Říšskému bezpečnostnímu hlavnímu úřadu v Berlíně. Pokud byl někdo takto propuštěn z vazby, tedy z koncentračního tábora, musel se ihned po návratu hlásit v úřadovně gestapa v místě svého bydliště. Úřadovny požadovaly u některých osob pravidelné osobní hlášení se v určitých lhůtách, zajišťovaly kontrolu chování prostřednictvím agentů apod. Také vězni z akce

A, kteří byli propuštěni z koncentračního tábora v Buchenwaldu, se museli ihned po příchodu domů ohlásit u gestapa. Nikdo tedy neměl jistotu, zda nebude znovu zatčen.

Naše práce se nezabývá životem vězňů z akce Albrecht I. v koncentračním táboře Buchenwald, kde mnozí zatčení museli setrvat až do konce války. Celkem 68 dlouhých měsíců, od září 1939 do dubna 1945, museli trpět v hladu, zimě či horku, v dobách epidemií infekčních chorob, stali se svědky sadismu SS, tragických úmrtí svých přátel, hleděli na hustý dým nepřetržitě stoupající z táborového krematoria. A ti, kteří se přece jen dožili vysvobození z tábora, přes nesmírnou radost ještě nevěděli, zda, na kost vyhladovělí a mnozí vážně nemocní, opravdu přežijí. Pevná vůle, kamarádství uzavřené v hrůzách táborového života, solidarita mezi vězni bez ohledu na politické či náboženské přesvědčení, sociální původ nebo národnostní příslušnost, zvítězily nad nelidským režimem, zvůli a bezprávím.

Den 1. září 1939, den, kdy nacistické Německo přepadlo Polsko a rozpoutalo druhou světovou válku, se stal pro mnohé české vlastence počátkem utrpení a bolesti, pro mnohé i smrti. Čeští lidé se však nepoddali pasivně svému osudu. Nacisté se již zanedlouho, 28. října 1939, přesvědčili, že porobený národ se nevzdal, nerezignoval, ale naopak celému světu ukázal svůj vzdor. V Brně to byli studenti, kteří po obsazení kolejí 17. listopadu 1939 demonstrovali svůj odpor k tomuto zločinnému jednání. Je přímo symbolické, že již v době, kdy gestapo a SS 1. září 1939 začaly s masovým zatýkáním v Brně a dalších místech, neznámý český člověk ve 20.14 hodin v akátovém lesíku na moňkovském kopci u obce Nebovidy v brněnském okrese přehodil anténní lanko mezi sloupy číslo 270 a 272 vysokého napětí. Lanko, asi 12 až 15 metrů dlouhé, bylo zatíženo na obou koncích kameny, jedním koncem se dotýkalo země, druhý konec se zachytil v drátech vedení, takže došlo k přerušení proudu.¹⁰¹ I tato jedna z prvních diverzí na Brněnsku ukázala, že čeští lidé nechtějí mlčet, že budou bojovat za svou svobodu a samostatnost. Na počátek války reagovaly i ilegální letáky, které hovořily nejen o zatýkání rukojmí, ale žádaly okamžité propuštění zatčených kamarádů, komunistů, sociálních demokratů, legionářů, lidovců a všech protifašistických vězňů.¹⁰² Akce Albrecht I. mohla přinést utrpení jednotlivcům, ale nemohla zastavit boj českého lidu za osvobození.

POZNÁMKY

¹ Autoři vycházejí z práce „1. září 1939 – akce Albrecht der Erste v Brně a na jižní Moravě“, Brno 1991, strojopis, 69 stran + přílohy, se kterou se účastnili soutěže Českého svazu bojovníků za svobodu v roce 1991. Dílčím způsobem zpracovali problematiku v článku „1. září 1939 – akce Albrecht I. v Brně“, uveřejněném ve sborníku prací Muzea města Brna Forum Brunense 1993, Brno 1993, s. 137–146.

- ² Hitler, Adolf: Mein Kampf. München 1941, s. 740.
- ³ Tamtéž, s. 742.
- ⁴ Hossbach, Friedrich: Zwischen Wehrmacht und Hitler 1934–1938. Hannover 1949, s. 207 – 217.
- ⁵ Reitlinger, Gerald: Die SS. Tragödie einer deutschen Epoche. Wien – Basel 1956, s. 87–88.
- ⁶ Steiner, Herbert: Zum Tode verurteilt. Wien – Köln – Stuttgart – Zürich 1964, s. 14. Oběti občanů Rakouska během nacistické okupace byly značné. Celkem 2 700 Rakušanů bylo popraveno na základě rozsudků nacistických soudů, 16 493 bylo umučeno v koncentračních táborech, 9 687 zahynulo ve věznicích gestapa, 6 420 přišlo o život v káznicích a věznicích v zemích obsazených německou armádou, 51 500 rakouských židů bylo deportováno a zavražděno v plynových komorách koncentračních táborů.
- ⁷ Kmoníček, Josef – Vašek, František: Zpřetrhané sítě. Hradec Králové 1990, s. 53 n.
- ⁸ Archiv města Brna, fond A 1/27, presidiální spisovna 1933–1939, kart. 13.
- ⁹ Opatření se týká komunistické strany Německa, která se již v roce 1932 připravovala na činnost v ilegálních podmínkách.
- ¹⁰ Bergschicker, Heinz: Deutsche Chronik 1933–1945. Berlin 1982, s. 266.
- ¹¹ Každá karta byla opatřena „jezdci“, které podle barvy umožňovaly rychlou orientaci. U skupiny A 1 byl červený jezdec, u A 2 modrý a u A 3 zelený. Současně u každé karty byl další jezdec, který označoval druh nepřátel evidovaných v kartotéce. Podle karet byli evidováni:
komunisté	tmavočervený jezdec
marxisté (tj. sociální demokraté)	světle červený
reakce (konzervativci)	modrý
opozice	žlutý
politický katolicismus	černý
atentátníci	hnědý
kverulanti	fialový
ostatní nepřátelé	bílý
- ¹² Mit dem VII. Korps ins Sudetenland. München, Zentral Verlag der NSDAP, Fr. Eher Nachf. 1939. První německý voják vstoupil u Bučiny u Kvildy na Šumavě do míst pramenů Vltavy 1. října 1938 ve 14.00 hodin.
- ¹³ Umbreit, Hans: Die militärische Besetzung der Tschechoslowakei und Polen. Stuttgart 1977, s. 41.
- ¹⁴ Walter Stahlecker, dr., narozen 10. října 1900, v roce 1921 vstoupil do NSDAP a v r. 1932 k SS. Byl šéfem operační skupiny Vídeň pro obsazení pohraničního území jižní Moravy v září a říjnu 1938, vedoucím operační skupiny (Einsatzgruppe II Mähren) v Brně od 15. března do května 1939, velitelem bezpečnostní policie a SD v Praze od června 1939 do dubna 1940. Od 20. dubna 1939 měl hodnost SS Oberführer, genmjr. policie. Stahlecker byl zabit partyzány v Rize. Heydrich mu vypravil 26. března 1942 v Praze velkolepý pohřeb, zřejmě pro „zásluhy“ z doby činnosti v protektorátu. In: Státní ústřední archiv (dále je SÚA) Praha, fond Ministerstvo vnitra, kart. 11 981.
- ¹⁵ Bartoš, Josef: Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945. Praha, ČSPB 1986, s. 127. Autor právem vyslovuje pochybnosti o tom, že v pohraničí bylo zatčeno 20 000 osob, jak tvrdí Leopold Grünwald v publikaci Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler I. München 1978, s. 18–23.

- ¹⁶ Tarbuk byl důstojníkem rakouské armády, v roce 1938 byl převzat do nacistického Abwehru, ve kterém působil do konce války. Nepodařilo se zjistit, zda byl příbuzným generálporučíka Tarbuka, který byl delší dobu v Brně velitelem zde dislokované divize. Tarbuk, Robert, Státní oblastní archiv v Praze, spis Krajského soudu trestního Praha, č. Tk XX 15, 119/47.
- ¹⁷ Prohlášení JUDr. Josefa Babáka ze 6. září 1946.
- ¹⁸ Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, fond B 72, Zemské četnické velitelství Brno, kart. 63.
- ¹⁹ Hájková, Alena: Praha v komunistickém odboji. Praha 1984, s. 22.
- ²⁰ Sládek, Oldřich: Zločinná role gestapa. Praha 1986. s. 66.
- ²¹ Zatčený v akci Gitter musel podepsat před propuštěním slib, že se nezúčastní nepřátelské činnosti proti říši a o svém zatčení zachová mlčení. MZA Brno, Vězeňská kniha policejního ředitelství Brno, Orlí 30, bez signatury.
- ²² Sládek, Oldřich, c. d., s. 320–321.
- Jantur, Heinz, SÚA Praha, spis Mimořádného lidového soudu v Praze, č. Lsp III 7313/46. Jantur byl kriminálním komisařem, měl hodnost Obersturmführer, působil v řídicí úřadovně gestapa v Praze jako vedoucí referátu IV 1.
- ²³ MZA Brno, fond B 40, Zemský úřad v Brně, prezidiální registratura 1939, kart. 314. Vyhláška je v kopii přílohou této práce.
- ²⁴ Grünberg, Karel: SS, Hitlerova černá garda. Praha 1975, s. 138, 140.
- Pospieszski, Karel Marian: Hitlerovský teror v Polsku v letech 1939–1945. Sborník referátů z III. mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963. Praha 1966.
- Do Polska nastupovalo šest operačních skupin bezpečnostní policie a SD a při své činnosti uskutečňovaly zejména v akci označené krycím jménem „Tanneberg“ masové vraždy polských občanů.
- ²⁵ Palacký, František: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Praha 1901, s. 112. Markrabě Albrecht, zvaný Medvěd, proslul válečnými taženími proti pohanským Slovanům v Pobaltí, kde s krutostí rozšiřoval křesťanství.
- ²⁶ Buchenwald. Mahnung und Verpflichtung. Berlin, Kongress Verlag 1960, s. 231 – vzpomínka Georga Schlangerera na příchod do Buchenwaldu s 800 muži zatčenými 1. září roku 1939.
- Nippert, Erwin: Prinz Albrecht Strasse 8. Berlin 1988, s. 96: „... akce 1. září 1939 v Německu ... v hlášení gestapa se uvádí: Při počátku válečných událostí v Polsku byly v září 1939 v rámci bezpečnostních opatření drtivě (schlagartig – aut.) všechny komunistické živly, u kterých na základě zvláštních školení a jednání byly obavy z aktivní nepřátelské činnosti proti státu, vzaty do ochranné vazby. Při akci bylo podchyceno (erfasst – aut.) asi 2 000 funkcionářů.“ (Šlo zřejmě jen o funkcionáře komunistické strany v Německu – aut.)
- ²⁷ Koslowski, Otto, narozen 17. dubna 1900, od 1. ledna 1936 kriminální komisař, později kriminální rada, SS Hauptsturmführer. Od svého příchodu do Brna v létě 1939 patřil do konce okupace k předním vedoucím pracovníkům řídicí úřadovny. Dne 3. května 1947 byl odsouzen k trestu smrti a téhož dne popraven. MZA, Spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 417/47.
- Hansmann, Martin, vedoucí služebny gestapa v Mladé Boleslavi, od ledna 1945 zařazen do štábu zvl. komanda /Sonderkommando/ pražské řídicí úřadovny v boji proti partyzá-

nům v Chrudimi, 26. dubna 1947 odsouzen k trestu smrti a týž den popraven. Spis Mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi, č. Ls 125/47.

- ²⁸ Český antifašismus a odboj. Praha 1988, s. 11.
- ²⁹ Frank, Karl Hermann, narozen 24. ledna 1898 v Karlových Varech, v době první republiky zástupce vůdce Sudetoněmecké strany Konráda Henleina, za okupace se stal státním tajemníkem u říšského protektora Konstantina von Neuratha. Dne 28. března 1939 jej jmenoval Heinrich Himmler vedoucím SS a policie. Tím se stal v protektorátu a později i pro sudetské území zástupcem Himmlera, nadřízeným všech složek SS s velkými pravomocemi vůči bezpečnostní policii a SD. Od roku 1943 byl vybaven pravomocí k nařízení tzv. zvláštního opatření (Sonderbehandlung), tj. k popravě bez soudního řízení. Za své zločiny proti českému národu byl Mimořádným lidovým soudem v Praze dne 22. května 1946 odsouzen k trestu smrti a téhož dne veřejně ve 13. 30 hodin na Pankráci v Praze popraven. Srov.: Moulis, Miloslav – Tomášek, Dušan: Život plný nenávisti. Praha 1977.
- ³⁰ Hermann, Günther, narozen 15. září 1908, do 15. března 1939 šéf služebny gestapa v Kasselu, předtím se zúčastnil obsazování Sudet jako vedoucí Einsatzkomanda vyslaného z Opole do Opavy. Po vpádu nacistických vojsk v březnu 1939 byl přemístěn do Prahy a v květnu 1939 přeložen do Brna jako vedoucí úřadovny gestapa. Na jeho žádost byl do Brna přeložen kriminální komisař Otto Kosłowski, se kterým se znal právě z Kasselu. V květnu 1941 byl Hermann z Brna přeložen k Říšskému bezpečnostnímu hlavnímu úřadu do Berlína, kde se zabýval problematikou kolonií. Později byl nasazen proti partyzánům v Chorvatsku. Podle poválečného svědectví Kosłowského zde měl padnout.
- ³¹ Musgay, Franz přišel do brněnské služebny gestapa jako zástupce vedoucího Einsatzkomanda VI, v červenci 1939 byl z Brna přeložen a podle svědectví Kosłowského po válce spáchal sebevraždu.
- ³² Eibel, Leopold, narozen 20. prosince 1906, vrchní kriminální sekretář, SS Untersturmführer, byl 8. ledna 1947 odsouzen k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1912/46.
- ³³ Dorsch, Friedrich, narozen 6. srpna 1911, odsouzen k trestu smrti 25. ledna 1947 a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1909/46.
- ³⁴ Schaubová, Irena, narozena 11. prosince 1905, po válce odsouzena na 20 roků těžkého žaláře. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1907/46.
- ³⁵ MZA Brno, fond B 26, Policejní ředitelství v Brně, kart. 540.
- ³⁶ Biermann, Wilhelm Benedikt, narozen 6. února 1907. Byl již při obsazování pohraničí zástupcem vedoucího operačního oddílu 1, Kladsko, který měl sídlo v Šumperku. V létě 1939 odešel z Brna. Měl hodnost SS Sturmbannführera. Dne 18. dubna 1947 byl odsouzen na 15 roků těžkého žaláře. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně č. Lsp 299/47.
- ³⁷ Schwabe, Karl, narozen 9. srpna 1899, původně advokát v Brně, za první republiky byl vyšetřován za špionáž ve prospěch Německa, činovník tzv. DNSAP, předchůdkyně Sudetoněmecké strany. SS Standartenführer. Odsouzen 20. září 1946 k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 930/46.
- ³⁸ Folta, Karel ing., narozen 31. ledna 1893, spoluzakladatel Sudetoněmecké strany, předtím již tzv. sudetoněmecké Heimatsfront v Brně. Krajský vedoucí SdP za první republiky a po 15. březnu 1939 krajský vedoucí NSDAP. SS Sturmbannführer. Dne 13. února 1947 odsouzen k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 74/47.
- ³⁹ Judex, Oskar, narozen 28. listopadu 1894, starý příslušník Sudetoněmecké strany, za okupace vrchní starosta města Brna. Odsouzen 2. prosince 1946 na doživotí, zemřel během

výkonu trestu. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1143/46.

Czerny, Wilhelm, narozen 9. února 1891, zástupce Judexe v hodnosti starosty. Odsouzen ve stejný den s Judexem na doživotí. MZA, tamtéž.

⁴⁰ Jacobi, Walter, narozen 2. července 1909, do Prahy byl přeložen z hlavního úřadu SD dne 20. března 1939. V září 1942 se stal vedoucím úseku SD pro protektorát v Praze. Publikoval, např. *Tschechische Emigration und Weltjudenthum* v časopise *Böhmen und Mähren* ze září a října 1943, dále „Golem, metla Čechů“, Praha, Orbis 1942. SS Obersturmbannführer. Odsouzen k smrti 3. května 1947 a popraven. SÚA Praha, spis Mimořádného lidového soudu v Praze, č. Lsp IV 560/47.

⁴¹ MZA, fond B 40, karton č. 313, zpráva o poutích na památná místa na Moravě a jejich atmosféře.

⁴² Tamtéž, kart. 314, vyhláška protektorátní vlády.

⁴³ Klapal, Čeněk: *Nepromlčitelné zločiny*. Praha 1980, s. 49–52.

⁴⁴ *Malá pevnost Terezín*. Praha 1950, s. 120–130;

Hájková, Alena – Tomášek, Dušan: *Poslední poprava v Terezíně*. Praha 1988;

Klapal, c. d., s. 53–81.

⁴⁵ Rausch, Max, narozen 14. října 1898, od 1. srpna 1939 do 15. března 1941 byl vedoucím služebny německé kriminální policie v Brně, kam přišel z Výmaru, kde zastával stejnou funkci. Do Brna se vrátil 15. prosince 1944 z Katovic jako šéf nově vytvořeného velitelství bezpečnostní policie a v této funkci zůstal až do konce války. Vrchní vládní rada, SS Obersturmbannführer. V Brně byl odsouzen 1. března 1947 k trestu smrti a popraven. MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 8/47.

⁴⁶ Delarue, Jacques: *Geschichte der Gestapo*. Düsseldorf 1964, s. 185.

⁴⁷ *Lidové noviny*, č. 434, 31. srpna 1939 ráno.

⁴⁸ Tamtéž, č. 435, 31. srpna 1939 k poledni.

⁴⁹ Tamtéž, č. 437, 1. září 1939 k poledni.

⁵⁰ MZA, B 72, kart. 63.

⁵¹ Grünberg, c. d., s. 362.

⁵² O věznění rukojmí na Špilberku pojednává řada publikací, jejichž autoři byli 1. září 1939 zatčeni:

Koch, Valerián: *Půjďte s námi*. Brno 1946;

Loubal, František: *Lidé beze jmény*. Brno 1945;

Loubal, František: *Věrní jsme zůstali*. Brno 1947;

Rudolf, Josef: *Byl jsem číslem 7 809*. Brno 1945;

Šulc, Stanislav: *Smích v slzách*. Brno 1945;

Ve sbírkách Muzea města Brna, Špilberk 1, 662 24 Brno, jsou k akci Albrecht I. uloženy tyto vzpomínky:

Adámek, Leopold – Jelínek, Alois: *Ilegální činnost soudruhů a soudružek v Židenicích a Juliánově*. Strojopis, 4 strany, nedatováno, inv. č. 152 984;

Hrabcová, Anna: bez názvu (vzpomínka na věznění bratra). Strojopis, 1 strana, nedatováno, inv. č. 154 234;

Kunc, František: *Moje vzpomínky z doby ilegální práce*. Rukopis, 6 stran, datováno v Brně – Židenicích 8. června 1947, inv. č. 152 989;

Kunc, František: Židenice ve vývoji v letech 1939–1948. Moje vzpomínky na práci v lidové správě a události v Židenicích. Strojopis, 4 strany, nedatováno, inv. č. 152 987;

Kundrata, Jan: Protifašistický odboj před válkou a protifašistický odboj v průběhu druhé světové války za národní osvobození. Strojopis, 7 stran, nedatováno, inv. č. 152 557;

Kroha, Jiří: záznam z návštěvy 1. dubna 1974, který pořídila M. Menšíková. Strojopis, 2 strany, uloženo v dokumentaci muzea;

Matula, Vladimír: Z mých vzpomínek na věznění na Špilberku. Strojopis, 2 strany, nedatováno, inv. č. 152 226;

Meduna, František: Několik poznámek k mému prvnímu zatčení v roce 1939. Strojopis, 2 strany, nedatováno, inv. č. 153 050;

Slačík, František: vzpomínka bez názvu. Rukopis, 2 strany, nedatováno, inv. č. 152 816;

Vašulín, Jaroslav: vzpomínka bez názvu. Strojopis, 1 strana, nedatováno, inv. č. 152 886;

Dále jsou ve sbírkách muzea uloženy památky zatčených, jejich korespondence z nacistických žalářů, výrobky atd.

⁵³ Loubal: Lidé beze jména, s. 26.

⁵⁴ Vzpomínky a práce. Čtvrtstoletí Státního reálného gymnasia v Brně – Husovicích. Brno 1945, s. 15. Při předvádění zatčených došlo ve školní budově ke slovní srážce mezi gestapákem a profesorem gymnázia Antonínem Dokoupilem, který byl ihned zatčen. Nebyl však přiřazen k zatčeným v akci Albrecht I., ale byl vězněn na policejním ředitelství v Brně, odkud se vrátil asi za tři dny.

⁵⁵ Rudolf: Byl jsem číslem..., s. 13. Autor zdůraznil skutečnost, že auto nebylo kryto, ale transport přesto nevzbudil pozornost. Podle mínění autora se občané zřejmě domnívali, že v autě se vezou němečtí rekruti.

⁵⁶ Loubal, Lidé..., s. 26.

⁵⁷ Tento údaj sdělil autorům jeden z posledních žijících účastníků akce v Brně, JUDr. Bohuslav Rujbr. Zápis z rozhovoru pořídila 29. října 1990 M. Menšíková a je uložen v dokumentaci Muzea města Brna.

⁵⁸ Kundrata, cit. vzpomínka inv. č. 152 557.

⁵⁹ Korespondence JUDr. Cyrila Prokopa je uložena ve fotokopiích ve sbírkách muzea pod inventárními čísly 152 300 – 152 311. Časově zahrnuje období od 4. do 26. září 1939. Nejzajímavější údaje poskytuje necenzurovaný dopis z 26. září 1939.

⁶⁰ Podrobněji je rozveden počet rukojmí a doba jejich věznění v dalších částech práce.

⁶¹ Loubal, Lidé..., s. 28 n.

⁶² Řadu veselých příhod zachytil velký optimista a člověk mající smysl pro humor, Valerián Koch, ve své knize „Půjďte s námi“. Např. vyvolávání média umožnilo získat od stráží cigarety, neboť „médiu bez nich nemohlo pracovat“. Kouření bylo přísně zakázáno, za překročení tohoto zákazu byl velmi ztýrán mladý Richard Hrazdira. Po návratu z tohoto trýznění, ač tělesně velmi vyčerpán, chtěl od kamarádů – cigaretu.

⁶³ Ečer, Bohuslav: Norimberský soud. Praha 1946, s. 370–371.

⁶⁴ Zpověď Karla H. Franka. Praha, Cíl 1946, s. 58.

⁶⁵ Pasák, Tomáš: Činnost protektorátní reprezentace na podzim roku 1939. Československý časopis historický 67, 1969, s. 553. Tento údaj T. Pasáka se blíží podle názoru autorů nejpravděpodobnějšímu počtu zatčených v akci Albrecht I. v Čechách a na Moravě.

⁶⁶ Archivní materiály k akci Albrecht I. jsou uloženy ve Státním ústředním archivu Praha ve fondu Presidium Ministerské rady, kart. 485.

- ⁶⁷ Tamtéž, citováno z poznámky „Pro domo“.
- ⁶⁸ Tamtéž, s. 137–146, dodatky s. 147–180.
- ⁶⁹ Tamtéž, s. 134.
- ⁷⁰ Doplnků bylo celkem jedenáct, byly označeny I – XI a časově zahrnovaly období od 14. do 29. září 1939. Postupně se v nich objevovala i jména zatčených v pozdějších dnech. Tyto osoby zatčené po 1. září 1939 pravděpodobně nepatří do akce Albrecht I., mají uveden důvod zatčení, což u zatčených 1. září se neobjevovalo. Např. Augustin Šmídek, staniční pomocník dopravního úřadu, byl zatčen 10. září 1939, „dle doslechu měl býti zatčen pro urážku branné moc“. Dodatky obsahovaly rovněž opravy údajů, když se zjistilo, že některé osoby nebyly zatčeny. Např. Petráň, tajemník Národního souručenství v Brně, ing. Josef Bis, tajemník NS v Brně. Některé osoby nebyly naopak propuštěny, např. dr. Emil Rašín z Uherského Hradiště.
- ⁷¹ VI. doplněk, s. 196.
- ⁷² X. doplněk, s. 204.
- ⁷³ Datum transportu se liší od údajů ve vzpomínkách některých vězňů, kteří uvádějí 8. nebo 9. září 1939.
- ⁷⁴ Do tohoto počtu jsou zahrnuti i poslední vládní komisař Výborný, vrchní správní rada města Jihlavy dr. Bedřich Bittner a oficiál Blažek, kteří byli zatčeni již dříve, údajně hlavně pro machinace při volbách na úkor německého obyvatelstva v Jihlavě. Tamtéž, s. 199.
- ⁷⁵ Např. gestapo v Hradci Králové zatкло zpravodajské důstojníky bývalého II. sboru a 4. pěší divize, podplukovníka Vlastimila Nováka, majora Josefa Kořínska, majora Karla Albrechta. Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Dejl.
- ⁷⁶ Ečer, c. d., s. 217.
- ⁷⁷ Novák, Oldřich – Sládek, Oldřich – Žižka, Jaroslav: KSČ proti nacismu. Praha 1971, s. 39–40.
- ⁷⁸ Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943 II. Praha, Academia 1966, dokument číslo 359, „Záznam o požadavku nacistů, který tlumočil německý vyslanec H. Völkers protektorátním představitelům, aby učinili prohlášení proti činnosti československé západní emigrace“. Datováno v Praze 5. září 1939, s. 447–448.
- ⁷⁹ Olivová, Věra – Kvaček, Robert: Dějiny Československa IV. Praha 1967, s. 537. Dr. Jiří Havelka zastával ve druhé protektorátní vládě Eliášově funkci ministra dopravy (do 25. dubna 1941) a zároveň do 3. února 1940 byl náměstkem předsedy vlády.
- ⁸⁰ Svůj slib však nedodržel. Např. František Tymeš (narozen 14. října 1895) kandidoval v roce 1935 za sociální demokracii ve volebním kraji Brno do poslanecké sněmovny, po okupaci se stal členem ústředního výboru Národního souručenství. V akci Albrecht I. byl zatčen v Brně a vězněn až do konce války postupně na brněnském Špilberku, v Dachau a Buchenwaldu. V době věznění jej stihly rodinné tragédie – několik týdnů po zatčení mu tragicky zahynul syn, později zemřely na TBC dcera a manželka. Ale ani to se nestalo důvodem k propuštění.
- ⁸¹ Dokumenty..., s. 449–450, dokument č. 361.
- ⁸² Archiv Masarykovy univerzity v Brně, H II – 45, dokument č. 5.
- ⁸³ Tamtéž, dokument č. 3.
- ⁸⁴ Tamtéž, H III – 138.
- ⁸⁵ Tamtéž, přípis kanceláře prezidenta republiky rektorátu Masarykovy univerzity.

- ⁸⁶ MZA, fond B 40, kart. 314.
- ⁸⁷ MZA, fond E 80, Ordinariátní archiv, kart. 629, sign. S 471. Originál dopisu kanceláře prezidenta je ze 4. listopadu 1939, podle poštovního razítka na obálce odesláno 7. listopadu 1939.
- ⁸⁸ Tamtéž, koncept odpovědi biskupského ordinariátu v Brně z 8. listopadu.
- ⁸⁹ Průzkum v kartotéce Svazu protifašistických bojovníků okresu Brno – město byl Muzeem města Brna prováděn v roce 1972. Muzeum se také obrátilo v sedmdesátých letech na tehdejší okresní výbory SPB se žádostí o soupis členů jejich organizací, kteří byli v době okupace vězněni na Špilberku. Zde nejcennější údaje poskytl OV SPB v Kroměříži, jehož dokumentace byla velmi podrobná.
- ⁹⁰ SÚA Praha, Seznam zatčených 1. září 1939. Okres Uherské Hradiště je zde zachycen poměrně podrobně jako jediný z této části Moravy;
Kundrata, cit. vzpomínka, inv. č. 152 557;
Rudolf, c.d., s. 16, uvádí čas příjezdu ještě za denního světla;
Burián, Ludvík: Uherskohradištsko proti fašismu. Uherské Hradiště, OV ČSPB 1984;
týž: A kdybych prošel celý svět, vás už nepotkám. Uherské Hradiště, OV SBS 1990.
- ⁹¹ Byl to bratr generála ing. Vojtěcha Luži. Také on zaplatil okupaci naší republiky životem. V koncentračním táboře Buchenwaldu se sice dožil osvobození tábora, ale zemřel zde 7. května 1945 při epidemii skvrnitého tyfu.
- ⁹² V době zatčení měl již 60 let, jak je výslovně upozorněno v citovaném materiálu SÚA. Přesto odjel do koncentračního tábora, což dosvědčuje ve své knize Josef Rudolf, s. 25.
- ⁹³ Průběh akce v Holešově je popsán na základě originálního konceptu kroniky města Holešova, který pořídil František Zapletal, kronikář města, zatčený rovněž v akci A. Doplnění údajů o osobách zatčených v Holešově se nám podařilo získat díky laskavé pomoci PhDr. Josefa Svátka z městského muzea v Holešově v roce 1977.
Údaje o Kroměříži jsme čerpali z podrobného seznamu, který pro Muzeum města Brna vypracoval v roce 1977 OV SPB v Kroměříži. Dále jsme využili publikací „Odboj Kroměřížanů proti okupantům v letech 1939–1945“. Kroměříž 1975 a sborník „O dobách dobrých i zlých“. Kroměříž 1947.
- ⁹⁴ Údaje čerpány z následujících materiálů:
SÚA Praha, fond Předsednictvo ministerské rady;
MZA Brno, fond B 40, Zemský úřad v Brně – presidiální registratura;
Kartotéka SPB Brno – město z roku 1972;
Urbánek, Josef: Nezapomínejme. Zpravodaj Moravských Budějovic, září 1982, s. 4–5;
Šimka, Alois: Závěrečné období národně osvobozenického boje na Třebíčsku. Sborník Matice moravské 1965;
Týž: Historický kalendář dělnického hnutí a KSČ na Jihlavsku a Třešťsku 1914–1945. Jihlava 1968;
Kotík, Jaromír: Velká Bíteš za okupace. Letopis 1938–1945. Velká Bíteš 1965, s. 28;
- ⁹⁵ Šimka, citované práce;
Kdo byl soudruh Antonín Urbar. Kladivo a srp, 17. června 1946, s. 2; materiály SÚA Praha.
- ⁹⁶ Urbánek, c.d., s. 4–5.

Dopisy Vladimíra Stelziga, předsedy místní organizace SPB v Brtnici do Muzea města Brna 3. února 1976 a 15. dubna 1977.

⁹⁷ Zvolánek, František: Mé vzpomínky na utrpení českého národa. Havlíčkův Brod 1945, s. 19.

⁹⁸ Srovnej poznámku č. 96.

⁹⁹ Pozastaveny byly články 114, 115, 117, 118, 123, 124 a 153 ústavy Výmarské republiky, tedy omezení svobody osobní, svobodného projevu, svobody tisku, spolčování a shromažďování, svobody listovní, poštovní, telefonní a telegrafické nedotknutelnosti, ochrany domovní svobody a majetku. Nařízením z 25. ledna 1938 byla současně zrušena dřívější nařízení ministerstva vnitra z 12. dubna 1934, ze 29. dubna a 17. června 1935.

¹⁰⁰ MZA, spis Mimořádného lidového soudu v Brně, č. Lsp 1906/47, Anton Mondorf.

¹⁰¹ MZA, fond B 26, kart. 547.

¹⁰² Radimský, Jiří: Letáky z počátku druhé světové války. Sborník Matice moravské 1965, s. 270 (leták „Odboráři, dělníci, dělnice v závodech a v dílnách, zaměstnanci všech výrobních odvětví!“) a s. 268 (leták „Smyčka se kol Hitlera utahuje“).

PŘÍLOHA 1

Česká část vyhlášky vrchního velitele německé armády obyvatelům Moravy ze srpna roku 1939. Moravský zemský archiv Brno, fond B 40, Zemský úřad v Brně – presidiální registratura, kart. 314. Zmenšeno.

Dle sdělení příslušného vojenského úřadu přísluší okres „Oberlandrat in Brünn“ (vrchního zemského rady v Brně) (Brno město a okolí, Židlochovice, Kyjov, Hodonín a Tišnov) do operačního území.

Der Oberlandrat

Obyvatelé Moravy!

Na rozkaz Vůdce a Nejvyššího Velitele převzal jsem dnešním dnem výkonnou moc v operačním prostoru armády. Provedením na Moravě jsem poveril Vrchního Velitele armády.

Vrchní Velitel armády jest oprávněn, vydati pro svůj armádní obvod právní nařízení a předpisy všech druhů a odporování trestati.

Veškeré úřady pracují dále!

Očekávám od Vás, že splníte všechna nařízení a ochotně vpomáháte, bude-li o to požádáno.

Učiněná opatření slouží celkovému blahu a usnadní branné moci, která Vás a Vaši zem chrání před hrůzou války, splnění jejich úkolů.

Ať žije Adolf Hitler, Vůdce Velkoněmecké Říše!

**Vrchní Velitel německé armády
von Brauchitsch**

PŘÍLOHA 2

Lístek, který zanechal ve své advokátní kanceláři 1. září 1939 JUDr. Cyril Prokop. Sbírky Muzea města Brna, inv. č. 152 300.

1. 9. 39.
Když v čas
nepříal, zadržte ten!
Jsem na Jevišovce

PŘÍLOHA 3

Titulní strana seznamu zatčených 1. září 1939. Státní ústřední archiv Praha, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918-1942, kart. 485, s. 210.

Všechny osoby zatčeny

T a j n é !

S e z n a m

osob české národnosti, zatčených dne 1. září 1939 a v následujících dnech říšskými místy, podle zpráv došlých do 30. září.

A d á m e k , Brno-Juliánov, Slatinská ul.

A d á m e k Alois, správce Zem. léč. ústavu pro duševně choré, Jihlava, Dlouhá stezka č. 1

A g u l á r Karel, obchodník, Benešov, nám. T. G. Masaryka 5

A l b e r c h t (Albrecht) Karel, škpt., býv. důstojník zprav. služby, Hradec Králové

✓ A m e r l i n g Karel, Dr., odb. lékař, leg. Olomouc, Tylova 4

A n t l Josef, staniční manipulát, Vlárský Průsmyk, stan. úřad, propuštěn po výsledku

✓ A p o š t o l Václav, pletář, Jihlava, U Plovárny 22

A r n s t e i n Oskar, spolumajitel firmy N. Eisler, velkoobchod koloniálním zbožím, žid, Kolín

A u e r b e c k František, cihlářský dělník, Bolevec 721 u Plzně

✓ A u t e n g r u b e r , Dr., advokát, starosta Sokola, České Budějovice

PŘÍLOHA 4

Číslo, které si přinesl domů ze špilberského vězení František Zapletal z Holešova. Číslo je psáno na tvrdém kartonu opatřeném provázkem. Velikost 95 x 63 mm. Inventární číslo ve sbírkách Muzea města Brna 152 384.

PŘÍLOHA 5

Přípis děkana lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně rektorátu univerzity z 15. září 1939 o zatčení pracovníků fakulty. Archiv Masarykovy univerzity, H III – 45, dokument číslo 5.

Děkanství
lékařské fakulty
Masarykovy univerzity
v Brně.

V Brně dne 15. z á ř í 1939.

Čís. 331.✓39.

Prí odpovědi buďte toto číslo jednoduše uvedeno.
O každé věci přede sešestnácti.

Mimo	
Duše	
Číslo	ad 2751

Rektorátu Masarykovy univerzity

Vac: BRNO, Masarykova universita,
lékařská fakulta, profesori,
změny.

v B r n ě .

Odpověď k čís.: --

Přílohy: --

Dovolují si sdělit, že dnem 1. září 1939 v ranních hodinách byli odvedeni do zajišťovací vazby německou tajnou policií profesor MUDr. Bohuslav Bouček a profesor MUDr. Václav Neumann. Dle posledních jejich zpráv nachází se oba jmenovaní v policejní věznici na Špilberku.

Po dobu jejich nepřítomnosti pověřil jsem zastoupením jich prof. MUDra Jiřího Štefla v ústavu farmakologickém a prof. MUDra Václava Tomáška v ústavu pathol.-anatomickém / oznámil jsem to ministerstvu školství a národní osvěty, profesorský sbor oznámení to schválil.

Týž osud postihl také asistenta kliniky oční MUDra Jana Jeřábka.

Děkan lékařské fakulty v Brně:

[Handwritten signature]

Prof. Dr. Miroslav Klíva.

ZUSAMMENFASSUNG

AKTION ALBRECHT DER ERSTE. DIE EREIGNISSE VOM 1. SEPTEMBER 1939 MIT BESONDEREM AUGENMERK AUF BRNO UND SÜDMÄHREN.

Miroslava Menšíková – František Vašek

Der geplante deutsche Angriff auf die Tschechoslowakei 1939 beinhaltete nicht nur die militärischen Maßnahmen. Es exponierten sich sehr intensiv auch die Nachrichtendienste. Ihre Aufgabe war, die Ruhe im Hinterland zu sichern, das Auftreten der Kriegsgegner zu hindern, die Sabotagen, Antikriegspropaganda und andere Formen des Widerstands zu vereiteln. Für die Erfüllung dieser Aufgaben auf dem Gebiet der Tschechoslowakei bildete der deutsche Sicherheitsdienst seit Juni 1938 eine besondere, mit dem Buchstaben „M“ bezeichnete Kartei. Darin wurden die angeblichen Feinde aus den Reihen der tschechoslowakischen Bürger, die auf dem Gebiet der Republik lebenden Emigranten, die Mitglieder der politischen Parteien und Vereine, die für die feindlichen gehalten wurden, erfassen. Am 1. September 1939, am Tage des Kriegsaufbruchs, verwirklichte sich auf Grund der Karteiangaben auf dem ganzen Gebiet Deutschlands die Aktion Albrecht der Erste. Auch im Protektorat wurden Hunderte von den bekannten Persönlichkeiten, den Vertretern des öffentlichen, politischen und kulturellen Lebens verhaftet. In Brno und in Südmähren wurden ungefähr 400 Personen in Haft genommen. Nach dem kurzen Aufenthalt im Spielberg-Gefängnis in Brno wurden einige freigelassen, aber die meisten wurden ins KZ Dachau und später ins KZ Buchenwald gebracht. Die meisten Häftlinge verbrachten hier lange Monate zu den unmenschlichen Bedingungen, einige tschechische Patrioten kehrten nie mehr in die Heimat zurück. Die Aktion Albrecht der Erste sollte dem tschechischen Volk Angst einjagen, aber schon am 28. Oktober 1939 zeigte das unterjochte Volk der ganzen Welt seinen Trotz. Die Verhaftungen am 1. September 1939 konnten das Leiden für die Einzelnen bringen, aber sie konnten den Kampf des tschechischen Volkes um die Befreiung seines Landes nicht aufhalten.